

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Тема

**СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИЈА И КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ОД
МАРТОВСКЕ ДО ЈЕСЕЊЕ ПРОВАЛЕ 1942-1943. ГОДИНЕ**

Ментор:

Проф.др Александар Животић

Студент:

Слободан Богдановић

Београд 2018.

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР.....	1
УВОД.....	3
1. УВОЂЕЊЕ НЕМАЧКЕ УПРАВЕ.....	5
2. НЕУСПЕХ САВЕТА КОМЕСАРА.....	7
3. „ВЛАДА НАРОДНОГ СПАСА“ ГЕНЕРАЛА НЕДИЋА.....	10
4. СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИЈА.....	13
5. КПЈ И СКОЈ.....	15
6. „БАРБАРОСА“ И ХАПШЕЊЕ КОМУНИСТА.....	19
7. ОТПОР И ДИВЕРЗИЈЕ.....	21
8. НОВА ФАЗА БОРБЕ.....	24
9. НАКОН СЛОМА УЖИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ.....	27
10. ПРОМЕНЕ У ВОЂЕЊУ ОКУПАЦИОНОГ АПАРАТА.....	28
11. МАРТОВСКА ПРОВАЛА	
11.1 ПОВОД.....	30
11.2 СВЕ ЈЕ ПОЧЕЛО ОД СКОЈ-а.....	31
11.3 СРЖ ПРОВАЛЕ.....	35
11.4 ЕПИЛОГ МАРТОВСКЕ ПРОВАЛЕ.....	40
11.5 „НОВО ВРЕМЕ“.....	41
11.6 БИЛАНС ХАПШЕЊА.....	42
12. СЕПТЕМБАРСКА ПРОВАЛА 1942. ГОДИНЕ	
12.1 ОБНАВЉАЊЕ ПК СКОЈ-А И КПЈ.....	43
12.2 ГУБИЦИ РУКОВОДЕЋИХ КАДРОВА НА ПОЧЕТКУ ЈЕСЕНИ	
1942. ГОДИНЕ.....	44
12.3 ГРУПА ИЛИЈЕ МРГИЋА И РАДИВОЈА БОЖИЋА.....	44
13. МИЛОШ ПЕТРОВИЋ И МИЛОСАВ ТРАЈКОВИЋ	
13.1 „РОГОЖАРСКИ“.....	49

13.2 МИЛОСАВ ТРАЈКОВИЋ ОДАЈЕ ПАРТИЈСКИ ВРХ.....	51
13.3 МИРКО ТОМИЋ.....	52
13.4 III РЕЈОН.....	54
13.5 СРЕМЧЕВИЋ И ГАЈИЋ.....	55
14. НОВЕ ПРОМЕНЕ У ОКУПАЦИОНОЈ УПРАВИ У ЈЕСЕН И ЗИМУ	
1943. ГОДИНЕ.....	56
14.1 ФРАНЦ НОЈХАУЗЕН И ХЕРМАН НОЈБАХЕР.....	57
14.2 РЕКОНСТРУКЦИЈА КВИСЛИНШКЕ ВЛАДЕ.....	57
15. УВОД У ОКТОБАРСКУ ПРОВАЛУ 1943. ГОДИНЕ.....	58
15.1 СЛУЧАЈ ВЕРЕ МИЛЕТИЋ И ВАСИЛИЈА БУХЕ.....	60
15.2 ЈАНКО ЈАНКОВИЋ, ЦВЕТКО ЦРЊАК И ДРУГИ.....	66
16. „НЕДОВОЉАН РАД“.....	69
17. КРАТАК ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РЕЗУЛТАТУ СУЗБИЈАЊА	
КОМУНИСТИЧКЕ АКЦИЈЕ У БЕОГРАДУ.....	70
ЗАКЉУЧАК.....	88
СКРАЋЕНИЦЕ И ОБЈАШЊЕЊА.....	90
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ.....	91

ПРЕДГОВОР

Период од Мартовске провале 1942. године па до Јесење провале 1943. године, представља неколико великих упада у организацију Комунистичке партије Југославије (=КПЈ) и Савеза комунистичке омладине Југославије (=СКОЈ) на тлу Београда у току рата, од стране Специјалне полиције, тачније њеног IV антикомунистичког одсека. Мартовска провала је била најзначајнија, по обиму и броју ухапшених, као и по последицама по комунистичку организацију Србије.

Овом темом као посебним делом историје Београда у току рата, историчари се нису бавили детаљно, осим као интегралног дела целине која се односи на рат и револуцију везану за Београд, у периоду 1941–1944. године. Проблем је настао јер се ни данас не зна од кога су провале почињале. Оне су највероватније настале на више паралелних места од које су почеле да се урушавају КПЈ и организација СКОЈ-а у Београду.

Ове значајне догађаје делимично су обрадили у својим радовима Раде Ристановић¹ и Бранислав Божовић², који нам детаљно приказују структуру, организацију и деловање Специјалне полиције као репресивног апарата квислиншке творевине. С тим да Раде Ристановић завршава период свог истраживања са 1942. годином, када престају акције комунистичких илегалца. Детаљнији преглед ових догађаја даје дело које је припремила група аутора³ али без научног апарата потребног за струку историчара.

О људима који су били на челу Покрајинског комитета (=ПК) у периоду од 1941. до 1944. године, а чији је центар био у Београду, бавили су се Венцеслав Глишић⁴, и Ена Мирковић⁵ у својој докторској дисертацији.

Општу слику тог периода у Србији представио нам је, са освртом на тему Мартовске провале, Бранко Петрановић⁶, док се немачким војноуправним апаратом у Београду, за

---

¹ Р.Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941 – 1942*, Београд 2013.

² Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, Београд 2014.

³ *Београд у рату и револуцији (=БУРИР)*, књ. I-II, Београд 1984.

⁴ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковичу, прилози за биографију*, Београд 2011.

⁵ Е. Мирковић, *Благоје Нешкович (1907- 1984). Политичка биографија*, Београд 2016.

⁶ Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, Београд 1992.

време окупације, бавио Мухарем Кресом⁷. Бранислав Божовић је подробно истражио и Аћимовићеву комесарску владу која нам приказује увод у стварање квислиншког апарата.⁸

Значајне личности тога доба и њихов рад са кратким биографијама можемо наћи у лексикону, чији је аутор Симо Ц. Ђирковић⁹, као и у животописима народних хероја¹⁰.

Неопходну помоћ пружају сећања учесника Народноослободилачког покрета у Београду¹¹, као и незаобилазно сведочанство др Марка Анафа о скривању како свом, тако и значајних револуционара у његовој кући на Неимару¹², а сви они представљају добар траг и путоказ ка даљим истраживањима.

Обим ових догађаја и детаљи везани за њих у овом раду, су приказани на основу досијеа Сумарног архива Специјалне полиције, Мемоарске грађе Историјског архива Београда, Фонда БИА-е који се налази у Архиву Србије, дневних новина „Ново време“, као и; Записника са саслушања Драгомира Јовановића и Записника са саслушања Божицара Бећаревића.

---

⁷ М. Кресом, *Њемачка окупациона управа у Београду 1941 – 1944.*, Београд 1979.

⁸ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, Београд 1998.

⁹ С. Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, Београд 2009.

¹⁰ *Народни хероји Југославије (=НХЈ)*, књ. I-II, Београд 1982.

¹¹ *НОП Београда у сећањима учесника (=НОПБУСУ)*, Београд 1974.

¹² М.Анаф, *Тајна мансарде на Неимару*, Београд 1985.

УВОД

„Београђани! Јуче 12. априла 1941. године после подне немачка војска ушла је у Београд. Тога дана у 5 часова после подне предао сам Општину града Београда према добијеном наређењу команданта места, пуковнику Тусену¹³. Командант места наредио ми је да осигурам мир, ред и безбедност...“¹⁴

Овим речима се вршилац дужности председника општине града Београда, Иван М. Милићевић, обратио грађанима главног града, најавивши окупацију која је трајала све до 20. октобра 1944. године.

Окупатор је одмах преузео оштре мере како би осигурао свој боравак у покореном али непослушном граду. Старом непријатељу се није могло веровати. Уведен је полицијски час у трајању од 21 часа па до 5 часова изјутра¹⁵, а грађанство је требало да преда оружје које поседује, најкасније до 16. априла 1941. године, на пет означених пунктова у граду. Електричне енергије за домаћинства није било све до краја априла месеца. Опљачкано је свих 837 регистрованих јеврејских радњи у граду, а забележени су и изгреди немачких трупа чак и према припадницима њихових квислиншких помоћника. Становништво је оскудевало у храни и основним животним потрепштинама све док амерички Црвени крст

---

¹³ Рудолф Тусен, у чину пуковника, био је био пре рата други обавештајни орган у оквиру Немачког посланстава. Као такав је био легални орган дела АБВЕР-а, немачке обавештајне и контраобавештајне службе Врховне команде, 27; Б. Божовић, *наведено дело*, 30; М. Кресо, *наведено дело*.

¹⁴ *БУРИР*, I, 103.

¹⁵ *БУРИР*, I, 102, У својој књизи М. Кресо наводи да је полицијски час почињао у 19 часова. М. Кресо, *наведено дело*, 55.

није покушао да ублажи његове патње, што је наишло на оштар отпор окупационих власти.¹⁶

Немачка војна сила је доказујући своју моћ над побеђеним непријатељем из прошлих времена, на челу са фелдмаршалом фон Клајстом командантом I оклопне групе, већ 13. априла 1941. године одржала војну параду испред скупштинског дома.¹⁷

Све до 22. априла, Београдом је управљала Позадинска команда 2. армије под заповедништвом генерала Шмита Логана, када је повучена због припрема за напад на СССР. Уз бројне службе, које су пристизале у главни град, стигла је и Оперативна група полиције и Службе безбедности за Југославију (ајнзац група СИПО и СД), на челу са пуковником Фуксом¹⁸ и посебно истакнутим одељењем ове службе, чувеним IV, званим „Гестапо“, на чијем се челу налазио мајор Ханс Хелм¹⁹ коме је циљ био обезбеђење сигурности поретка и хапшење неподобних елемената.²⁰

Сви Јевреји и Роми су регистровани, а двадесетседмомартовски пучисти похапшени, док је у сарадњи са Танасијем Динићем²¹ формирана Комисија за утврђивање кривице и проналажења криваца за пуч од 27. марта 1941. године.²²

---

¹⁶ М. Кресо, *наведено дело*, 55-56, 59, 102, 104.

¹⁷ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом*, 30; М. Кресо, *наведено дело*, 47.

¹⁸ Вилхелм Фукс, (Манхајм, 1. 9. 1898–Београд, 24. 1. 1947) члан НСДАП-а тј. нацистичке партије и СС-а тј. заштитних одреда, постао је 1932. године, а руководилац СД-а, *sicheheitsdienst* – службе безбедности нацистичке партије 1937. године. У Пољској је боравио 1940. године. По налогу другог човека службе, Рајнхарда Хајдриха, послат је у окупирану Србију, да би јануара 1942. године био замењен на тој дужности пуковником Емануелом Шефером, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 493.

¹⁹ Р. Ристановић, *наведено дело*, 41.

²⁰ М. Кресо, *наведено дело*, 53-54.

²¹ Танасије Динић, (Ниш, 14. 4. 1890–Београд, 15. 7. 1946) је био резервни пуковник, народни посланик и министар. Лични сарадник краља Александра у поверљивим дипломатским мисијама. Од 1939. године је у вези са немачким обавештајним службама. Учествује у успостављању Комесарске управе и верни је сарадник немачкоих власти током целог рата. Изручен је Југославији и осуђен на смрт 15. јула 1946. године. С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 157-158.

²² М. Кресо, *наведено дело*, 59.

1. УВОЂЕЊЕ НЕМАЧКЕ УПРАВЕ

Генерал Хелмут фон Ферстер преузео је дужност од Позадинске команде, као први војни заповедник у окупираној Србији. Његов штаб се састојао од Командног штаба за војна питања и Управног штаба који се бавио правним питањима и руковођењем квислиншком управом на чијем челу је био СС пуковник Турнер²³. Овај апарат је био комплексне и компликоване природе чије су се надлежности често преклапале и биле дуплиране.²⁴ Ферстер је вршио власт у име команданта Немачке копнене војске и команданта 2. армије. Власт му је била пуна и потпуна. Могао је да је ограничи само вођа Рајха. У исто време је постојала Фелдкомандантура 599 (Обласна команда 599), на челу са пуковником Кајзенбергом, који је у исто време био и командант града Београда све до 9. фебруара 1942. године када га је заменио генерал Адалберт Лончар. Обухватала је територију Београда и Земуна, све до предаје Земуна Независној држави Хрватској (=НДХ), октобра 1941. године.²⁵

У увођењу окупационе управе несебично су помагали и фолксдојчери који су се све више досељавали у Београд. У граду их је било чак у једном тренутку око 25 хиљада. Радиле су као тумачи за српски језик и као припадници Помоћне полиције са својим организацијама под називом „Немачка народна група“. Они су формирали чувени 64. полицијски батаљон задужен за спровођење акција по Београду, у логорима на Бањици и Сајмишту.²⁶

---

²³ Харалд Турнер, (Лојн, 8. 10. 1891–Београд, 9. 3. 1947) шеф Управног штаба. Докторирао је права и учествовао у Великом рату. СС-у је пришао 1932. године. Пре доласка у Београд био је на служби у Солуну. Имао је великог утицаја на квислиншки апарат као његов директно надређени орган. Због сукоба са генералом Мајснером је био опозван 1. новембра 1942. године. Британци су га изручили Југославији 1945. године. Осуђен је на смрт, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 482.

²⁴ М. Кресо, *наведено дело*, 69,70-71.

²⁵ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 30.

²⁶ БУРИР, I, 110, 117.

Испостава Министарства спољних послова је настала из бившег немачког посланства у Београду. Њен представник је био Феликс Бенцлер²⁷. Бавила се питањима спољнополитичког карактера, колаборације, неких питања везаних за Јевреје, састављању влада, одређивању граница и другим делатностима.²⁸

Генерални опуномоћеник за привреду у Србији је руководио свеукупном привредом и њеним питањима у Србији. Ову дужност је обављао високи функционер Рајха, Нојхаузен²⁹, који је због преплитања надлежности, често долазио у сукоб са Управним штабом. Био је непосредно потчињен Герингу. У надлежност овог тела су улазила питања спољне трговине, руковођења пољопривредом и исхраном, експлоатацијом руда и горива, као и питањима транспорта.³⁰

На челу полицијско-обавештајног апарата био је, поменути пуковник Фукс, који је био номинално подређен заповеднику у окупираној Србији.³¹

Србија је била покорено подручје, а немачка управа није давала Србији статус правног субјекта у међународним односима током целог периода окупације. За разлику од Србије, НДХ је имала овакав статус.³²

---

²⁷ Феликс Бенцлер, (Хановер, 10. 3. 1891 – Лајна, 26. 12. 1977) био је правник по струци. Каријеру дипломате је започео у Берну 1918. године. Рајх га је послао у Београд маја 1941. године. Био је припадник „толерантније“ политике према Србима из практичних разлога. Критиковао је поступање НДХ према Србима, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 54-55

²⁸ М. Кресо, *наведено дело*, 76

²⁹ Фридрих Нојхаузен, (Мерциг, 1887 – Минхен, 14. 4. 1964) привредник, студирао је техничке науке. У краљевини Срба Хрвата Словенаца је боравио од 1921. године као представник трговачке фирме. Био је близак са Герингом. У току окупације Србије бавио се привредним питањима са широким овлашћењима, која је користио за лично богаћење и пљачку. Испоручен је југословенским властима 1945. године када је и осуђен на двадесет година затвора. Пуштен је на слободу 1952. године, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 378–379.

³⁰ М. Кресо, *наведено дело*, 119–126.

³¹ Р. Ристановић, *наведено дело*, 43.

³² Б. Петрановић, *наведено дело*, 135.

2. НЕУСПЕХ САВЕТА КОМЕСАРА

Како би могли да се окрену нападу на СССР, врховници Рајха су дозволили да се оформи нека врста домаће управе у Србији, која би могла да влада у њихово име. У то време је било неколико поузданих особа које су могле бити на челу квислиншког апарата. Кандидати који су узимани у обзир били су: Драгиша Цветковић, Александар Цинцар-Марковић и Димитрије Љотић. Цветковић је испрва био подесан јер је прихватио приступање тројном пакту, али је забележено да није српског порекла и да је у влади пре рата држао министре који су антинемачки расположени. Тако да је на основу тога изузет из ове трке. Цинцар-Марковић је своје неприхватање понуђене позиције правдао лошим здравственим стањем, док је Димитрије Љотић иако горљив пронациста, није имао довољног угледа у народу.³³ Крајем априла 1941. године образована је Комесарска управа на челу са Миланом Аћимовићем³⁴. Савет комесара није имао значајнију моћ одлучивања. У исто време Аћимовић је био и комесар задужен за унутрашње послове. Задатак ове марионетске владе састојао се у руковођењу извршним дужностима, које је добијала од немачке управе, и решавању текућих проблема. Њен рад је надзирао и усмеравао Харалд Турнер који је образложио стварање квислиншке владе, недостатком немачких трупа.³⁵ Ово тело је било без већег угледа у народу.

Одмах након увођења домаће управе започела је борба за припајање Земуна. Српска квислиншка власт је сматрала да овај део предратног Београда треба да остане и даље под његовом надлежношћу. Фолксдојчерска групација је сматрала да би она требало да врши власт тамо док су припадници органа НДХ присиљавали државне службенике у Земуну да

---

³³ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 83-87.

³⁴ Милан Аћимовић, (Пиносава, 31. 5. 1898–Зеленгора, мај 1945) је био министар и председник владе. Гимназију и факултет је завршио у Београду 1925. године. Две године пре тога је почео да ради у полицији као писар. Помоћник шефа Општег одељења полиције је постао 1924. године. Ишао је на усавршавање у Немачку где је почео да ради за немачке тајне службе. У исто време је одржавао и везе са Британцима. Постојала су мишљења да је био масон. Био је министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића. председник Савета комесара је био од 1. маја 1941. године, па све до 29. августа исте године. У Недићевој влади је био министар унутрашњих послова све до новембра 1942. године. Налазио се у сталној вези са Дражом Михајловићем са чијим је снагама био када је погинуо маја 1945. године на Зеленгори у Босни, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 27–28.

³⁵ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 82.

положе заклетву поглавнику. Питање је ингеренције је остало отворено све до октобра 1941. године. питање Панчева је такође било проблематично. Тај град до рата у саставу града Београда су након окупације заузели фолксодојчери, који су захтевали неку врсту самосталности и у односу на Рајх. Међутим немачкој управи није падало на памет да тако нешто дозволи, већ је номинално Панчево са Банатом припало Србији али у ствари је у Панчеву успостављена мешовита управа под надзором фолксдојчера, услед мешовитог састава тамошњег становништва.³⁶

Од стране немачких власти вршен је сталан надзор над Српском православном црквом (=СЦП), због њене улоге у двадесетседмомартовским догађајима. Циљ окупационих власти је био да се СПЦ придобије за новонастало стање или ако је бар могуће, неутралише. Због тога је вршен утицај преко Милана Аћимовића и Драгог Јовановића као национално освешћених Срба. Митрополит Јосиф је вршио административне послове везане за вођење цркве уместо конфинираног патријарха Гаврила Дожића. Епископ Николај Велимировић је сумњичен као пробритански човек због веза са Англиканском црквом. Овом политиком су директно управљали Хелм и Краус не дозвољавајући да се ико меша чак из немачких служби. Немци су чак хтели да изведу пред суд патријарха али се од тога одустало због утицаја цркве у народу. Чак је било речи да ће окупационе власти увести комесара који би контролисао рад цркве. На крају је то био само још један напуштени предлог.³⁷

Колико је Аћимовићева оданост окупатору била без премца, говори и његово упозорење њима, пред празник Видовдан, 28. јуна 1941. године. У њему се упозорава на предстојећи празник и наводи брига у вези са карактером празника и историјским дешавањима везаним за њега. Појачан је надзор над становништвом од стране домаћих полицијских и немачких војних власти. На крају се испоставило да није било никаквог основа за веће мере предострожности.³⁸

Репресивне мере су достигле врхунац 5. јула 1941. године, када је по налогу Гестапо-а формиран логор на Бањици који је служио за интернацију родољуба и свих оних који су

---

³⁶ Исто, 113-116.

³⁷ Исто, 175-177.

³⁸ Исто, 194-195.

сметали новом режиму. Одлука је донета још 22. јуна 1941. године, након напада Немачке на СССР. Турнер је наредио Аћимовићу, а овај Драгом Јовановићу, који је у ту сврху оформио комисију у коју су ушли инжењери и техничка лица. Изабрана је касарна бившег 18. пешадијског пука на Бањици. За управника је постављен предратни полицијски службеник Светозар Вујковић³⁹ на чело српског дела логора, док је немачки део логора имао посебну немачку управу. У логору, и на стрелишту у Јајинцима је стрељано око 80 хиљада људи за време окупације. Поред овог логора постојали су логори у Нишу, и прихватни логор на Сајмишту за Јевреје и Роме, а касније и остале грађане, који је био под немачком управом а касније под управом НДХ, пошто се налазио на њеној територији. Логор на Бањици је имао званичан назив „Прихватни логор Дедиње“.⁴⁰

Савет је покушао да стекне некакав кредибилитет код становништва, тако што је организовао потписивање Апела српском народу од стране интелектуалаца и угледних јавних радника, 13. августа 1941. године. Они, који су потписали, су то учинили вероватно више из страха, а мало њих из убеђења. Овај документ међу најпознатијима, нису потписали филолог Милош Ђурић, књижевници, Исидора Секулић и Иво Андрић.

Окупационе власти нису биле задовољне учинком ове послушне владе. Нагомилали су се проблеми од комуналне до политичке природе који нису могли бити решени. Димитрије Љотић је 20. августа написао меморандум главнокомандујућем у Србији, од кога је тражио да предузме енергичније мере и одлучније кораке ка формирању нове владе. Све што је до тада било учињено није било довољно да се учврсти положај Аћимовића, тако да је ова марионетска влада дала оставку 29. августа, како би била замењена владом генерала Недића. Њега је лично препоручио Димитрије Љотић, и сматрало се да ће имати више угледа у народу.⁴¹ У записнику са саслушања Драгог

---

³⁹ Светозар Вујковић, (Београд, 1. 1. 1898–Београд, новембар 1949) је био виши полицијски комесар и шеф Концентрационог логора „Бањица“. Као лош ђак био је послат у Ниш код рођака. Ступио је у војску 1915. године са којом се повлачио преко Албаније. Није имао ни малу матуру. Као агент је ступио у Управу града Београда 1924. године. Шеф IV одељења Опште полиције постао је 1935. године. Након Априлског рата постао је шеф концентрационог логора. Побеглао је из Југославије октобра 1944. године. Изручен је властима у Југославији 1945. године, где је као злочинац, осуђен на смрт 1949. године, С. Ц. Ђирковић, *наведено дело*, 109-110.

⁴⁰ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 199-200; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, 76, 77; Б. Петрановић, *наведено дело*, 329.

⁴¹ Б. Божовић, *Комесарска управа у Београду 1941 године*, 360-361; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 38-39, 87, 95; Р. Ристановић, *наведено дело*, 25.

Јовановића сачињеног после рата, може се прочитати Јовановићева тврдња да је Милан Аћимовић препоручио генерала Недића на функцију новог шефа владе.⁴²

3. „ВЛАДА НАРОДНОГ СПАСА“ ГЕНЕРАЛА НЕДИЋА

Након неуспеха Аћимовићеве владе комесара, 29. августа је формирана влада армијског генерала Милана Недића⁴³. Рачунало се да једна војна личност тако високог ранга може утицати на то да се народ умири и окупи око ње као стожера, с обзиром на војничке традиције српског народа и поверења које он има у војску. Постојао је и други циљ, одвојити део народа који је националистички опредељен од четничког покрета. У влади је остао Милан Аћимовић као министар унутрашњих послова. Недић је поставио немачким органима власти извесне услове које они нису испунили. Тражио је аутономију и располагање већом оружаном силом која би бројала око 40 хиљада људи а обухватала би јединице жандармерије и одреде намењене за потеру. Иако му нису испуњени услови Недић је прихватио да буде на челу нове марионетске владе.⁴⁴

Велико је питање озбиљности постављених Недићевих услова. Драги Јовановић је тврдио да је Недић био немачки човек још у периоду када је мио министар војни у предратној влади. Он је издејствовао да се штампа илегални Љотићев „Билтен“ а од тада

---

⁴² Историјски архив Београда (=ИАБ), Записник са саслушања Драгомира Јовановића (=ЗССДЈ), 31.

⁴³ Милан Недић, (Гроцка, 2. 9. 1877–Београд, 4. 2. 1944) је био армијски генерал и председник владе. На Солунском фронту командовао је пешадијском бригадом као пуковник по чину. Био је предавач на Војној академији. Командант више војних области. Начелник Генералштава је постао 1934. године. Вршио је функцију министра војске и морнарице од 1939. до 1940. године. Марионетску владу је формирао 29. августа 1941. године. Држао је контакте са Дражом Михајловићем. Још од пре рата је био изразити антикомуниста. Сусрео се са Хитлером септембра 1943. године. Побегло је октобра 1944. године из Југославије. Изручен је властима у лето 1945. године. У току саслушавања је извршио самоубиство скочивши са прозора 2. јануара 1946. године, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 362-368.

⁴⁴ БУРИР, I, 228.

датира и познанство са немачким генералним конзулом Кронхолцом, који је био и обавештајни орган своје земље. Када је формирао владу, Недић је био под диреткном контролом Љотића и Кронхолца. Хвалио се да му је лични пријатељ Геринг, и да је пре рата поднео министарску оставку због тога што је био против рата са Немачком. У прилог томе да је он био пронемачки човек, говори то да после априлског слома као активни високи официр није био одведен у немачко заробљеништво. Према свему овоме, може бити основана тврдња бившег управника града Београда, да су Недићеве оставке које је нудио Немцима биле само декларативне природе, јер су сваки пут код њега долазили Везенмајер и Љотић како би га одговарали од тобожњих оставки.⁴⁵

Опуномоћени командујући генерал у Србији Данкелман⁴⁶ лично је предао „Акт о постављењу“ генералу Недићу. Влада се због учешћа генерала у њој називала још и генералском, услед присуства Недића, Панте Драшкића и Јосифа Костића⁴⁷. Другу струју у влади су чиниле Љотићеве присталице, а трећу Аћимовићеве. Влада није имала нека битније већа овлашћења у односу на Аћимовићев кабинет. Немцима је Недић био прихватљив јер је веровао у немачку победу. Пропагирао је стварање „сељачке“, патерналистичке Србије у којој се неће постављати много питања, а радници и сељаци би радили у сврху немачке победе. Он је иступао против енглеске плутократије и болшевизма тј. масонерије и комунизма. Себе је представљао као „оца“ Србије, који је спречио катаклизму српског народа. Ражалован је од стране краљевске владе у Лондону, децембра 1941. године, због колаборације са непријатељем, што је посебно одговарало Немцима који су хтели тиме да према Британцима имају контратег. Упркос томе Недић је славио краља и монархију, а био је против Југославије сматрајући је погубном за српски народ, што је одговарало Немцима јер се Михаиловић, макар декларативно, залагао за

---

⁴⁵ ИАБ, ЗССДЈ, 32-33.

⁴⁶ Хајнрих Данкелман, (Вартбург, 2. 8. 1887–Београд, 31. 10. 1947) је био генерал ваздухопловства, војни заповедник Србије. Као капетан је учествовао у Првом светском рату. Генерал ваздухопловства је постао 1938. године. На дужност команданта у Србији ступио је крајем јула 1941. године све до октобра када је дужност предао генералу Бемеу. Британске власти су га изручиле Југославији. Пред суд је изведен 1947. године. Осуђен је на смрт, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 27–28.

⁴⁷ Јосиф Костић, (Лесковац, 13. 8. 1877–иностранство, после 1955) је био генерал и министар. Учествовао је као потпоручник у Мајском преврату 1903. године. Учествовао је у оба Балканска рата и Првом светском рату. Био је противник Драгутина Димитријевића Аписа. Пензионисан је у чину армијског генерала 1938. године. За време окупације све време је био на положају министра. Проглашен је ратним злочинцем, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 273.

некадашњу државу несталу у априлском слому. Недић се залагао за споразум са СПЦ како би оформио свеопшти српски фронт против комуниста. Митрополит Јосиф је у посети Недићу, октобра 1941. године, изјавио да прихвата опцију смиривања Србије.⁴⁸

Недићева влада је у лето 1942. године формирала Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској паланци, који је постојао све до лета 1944. године. Пар месеци је постојао и 1941. године али је тада расформиран све до лета наредне године. У овај завод су слата лица до 25 година старости, зато што је статут СКОЈ-а предвиђао могућност чланства у овој организацији до 25. године старости. Ова установа је директно била под надлежношћу Министарства просвете на чијем челу је био министар Велибор Јонић. Управник Завода је био за све време постојања, Милован Поповић, са својом женом Драгојлом као главним помоћником. Осим физичких тортура, вршене су и психичке над затвореницима. Долазили су разни политички подобни предавачи како би преобликовали младеж. Међу њима су били Велибор Јонић, Димитрије Љотић и други. Кажњеници су боравили у овој установи у временском трајању од 6 месеци до 2 године. Накнадном Уредбом од 16. јануара 1943. године, уведена је могућност продужења боравка до 3 године. у логору су стално били присутни представници Специјалне полиције и немачког СС-а, као и педесетак наоружаних стражара који су служили као физичко обезбеђење. О упућивању у овај логор о ваншколској омладини су одлучивале полицијске власти, а о школској просветне. Забележени су случајеви покушаја бекства. Непокорни су слати или у руднике или су одвођени у логоре.⁴⁹

---

⁴⁸ Б. Петрановић, *наведено дело*, 217-228.

⁴⁹ Историјски архив Београда (=ИАБ), Записник са саслушања Божидара Бећаревића (=ЗССББ), 23-24; *БУРИП*, II, 431-437.

4. СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИЈА

Окупиравши Србију, немачка власт није хтела да троши сопствене снаге на одржавање реда и постојећег стања, већ је за то ангажовала домаће органе који су преузети скоро у целости од предратних органа власти. Високи службеник полиције Драгомир Драги Јовановић⁵⁰ се вратио у Београд већ 18. априла 1941. године. Подржали су га водећи људи Гестапо-а, па га је командант Београда Кајзенберг, поставио за „Изванредног комесара Београда“, како би водио послове београдске полиције и градске општине. Јовановић је номинално био одговоран комесару за унутрашње послове, а у ствари својим правим налогодавцима из немачке управе. Стари назив „Општаполиција“ је заменио новим, „Специјална полиција“. Овим преименовањем, намера му је била да се становништво заплаши и натера на покорност. Друга два одељења, поред овог, су била: Административно одељење и Кривично одељење. Задатак Специјалне полиције је имао карактер политичке природе, очување реда и сузбијање сваке политичке и оружане активности која би могла да угрози постојећи поредак. Четврти антикомунистички одсек који је и пре рата носио овај назив, бавио се послом чији је опис садржан у самом имену. Требало је држати комунисте под контролом и ако је могуће елиминисати их у што већем броју. На место шефа овог одсека је после извесних промена, постављен способни и вешти предратни полицајац, Божидар Бошко Бећаревић⁵¹. Шеф Специјалне полиције прво

---

⁵⁰ Драгомир Драги Јовановић, (Пожаревац, 27. 7. 1902–Београд, 17. 7. 1946) је био полицајац, дипломирао је на Правном факултету 1927. године. Био је на служби и у двору. Постаје полицајац у Управи града Београда. На интервенцију Милана Аћимовића, обустављен је поступак против њега због проневере новца 1929. године. Био је у Берлину као члан делегације југословенске полиције, где је заврбован од стране немачке службе. У Београд се вратио 18. априла 1941. године када се јавио Хансу Хелму. Истог месеца постаје Изванредни комесар за Београд. Водио је Управу града Београда. Годину дана је био шеф Српске безбедности у рангу министра. Побегло је октобра месеца 1944. године у Немачку. Изручен је Југославији. Проглашен је ратним злочинцем, С. Ц. Ђирковић, *наведено дело*, 233-235.

⁵¹ Божидар Бећаревић, (Десиминовац, 16. 11. 1910–Београд, после 1950) гимназију је учио у Крагујевцу. Потиче из сиромашне породице. По занимању је био полицијски комесар. Прекинуо је студије због лошег материјалног стања. У крагујевачкој полицији се запослио 1932. године. Прешао је у београдску полицију маја 1940. године. Скоро све време окупације је био на положају шефа IV антикомунистичког одсека Специјалне полиције. Побегло из Београда октобра 1944.

је био Миливоје Јовановић, али га је на јесен заменио Илија Паранос, као човек од поверења Милана Аћимовића. Поред већ поменутог IV одсека, од значајнијих по репресивној улози, постојао је још и VII, који се звао Одсек за Јевреје и Цигане и који је престао да постоји у лето 1942. године када су Јевреји уништени на тлу Србије.⁵² Већ у јуну месецу се приступило регистрацији Јевреја и Рома. До 26. тог месеца је регистровано 9400 Јевреја. Извршен је и попис Јевреја страних држављана настањених у последњих 10 година у Београду. Одсек Специјалне полиције је водио рачуна о ношењу жутих трака, поштовању одредаба о времену куповине у радњама. О овоме су обавештаване немачке власти. Регистровано је 3044 Рома са списком делатности којима се баве. Многи од њих су покушали да се спасу брисањем са овог списка, тврдећи да су Румуни али су им из полиције тражили доказе за ту тврдњу.⁵³

Делокруг територијалног рада се простирао на Управу града Београда која је била подељена на 16 квартова који су представљали административне јединице над којима се вршила полицијска власт на челу са старешином који је извештаје подносио управнику града Београда.⁵⁴ Међутим, припадници Специјалне полиције нису само деловали на територији града. Они су по потреби одлазили у остале делове окупиране Србије. Тако су 4. октобра, након успешне акције Немаца на подручју окуке Саве, Мачве и граничног подручја са НДХ, против припадника Народноослободилачког покрета, отишли у шабачки логор како би тамо вршили истрагу заједно са припадницима Гестапо-а, тражећи устанике међу ухапшеним становништвом са тог подручја.⁵⁵

У циљу борбе прогив Јевреја и комуниста, управник полиције и помоћник управе су од 1. јуна 1941. године добијали 16 хиљада динара сваки месец. Тај новац је потицао од опљачканих Јевреја у Београду.⁵⁶

године. Почетком 1946. године је изручен југословенским властима. Осуђен је на смрт 1949. године, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 57..

⁵² Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 30, 32, 36, 98; Р. Ристановић, *наведено дело*, 48-49.

⁵³ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 173-174.

⁵⁴ Р. Ристановић, *наведено дело*, 51.

⁵⁵ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 117.

⁵⁶ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 179.

Специјална полиција је захваљујући способним службеницима користила перфидне методе рада. Након одређених провала у организацију, шеф Бећаревић није хапсио све за које је имао доказа, већ је остављао одређени број лица на слободи, у њиховом незнању да су уопште тражени. Тако је сејао семе око којег би се исплео нови илегални пункт КПЈ. Како би та лица била сигурна да нису тражена, преко средстава информисања је детаљно описивана провала са тачном информацијом докле је продрла и ко је све похватан од осумњичених, а ко није.⁵⁷

5. КПЈ И СКОЈ

Комунистичка партија Југославије и Савез комунистичке омладине Југославије су биле изграђене левичарске организације, које су деловале у специфичним условима и у илегални преко 20 година. Обе организације су имале исте циљеве и са истом структуром и организацијом, с тим што се СКОЈ ослањао на студенте и средњошколце.⁵⁸ Њихова организација је била чврсто изграђена са великим искуством у неравноправној борби са државом у међуратном периоду. Отворено су прогањане још од шестојануарске диктатуре, када је био формиран Суд за заштиту државе 1929. године.

Одмах након бомбардовања формиран је Месни комитет (=МК) КПЈ за Београд, на чијем челу се налазио секретар Милош Матијевић Мрша. Делокруг рада се сводио на територију општине града Београда. У почетку МК је вршио улогу Окружног комитета (=ОК), који је обухватао територију општине града Београда и десет околних општина. Та територија је била подељена на седам партијских рејона. Сваки рејон се делио на ћелије, које нису само биле организоване по географском принципу већ и струковно и по одређеним предузећима, са максимално шест чланова по ћелији. Дужност секретара ћелијесе сводила

---

⁵⁷ ИАБ, ЗССДЈ, 20.

⁵⁸ Исто, 26, 32.

на организацију партијског рада на повереној територији, и одржавања везе са ПК за Србију, на чијем се челу налазио Александар Ранковић⁵⁹. У секретаријату ПК су се налазили поред Ранковића, Спасенија Цана Бабовић⁶⁰, Благоје Нешковић⁶¹ и Љубинка Милосављевић.⁶² Технику и штампарију водио је Светозар Вукмановић Темпо⁶³, који се на тој дужности налазио делегиран од стране Централног комитета КПЈ⁶⁴.

На челу МК СКОЈ-а се налазио Лука Шунка а од ретко преживелих чланова, који су се налазили од самог почетка рата, био је Марко Никезић⁶⁵. Партијски подмладак је такође био организован у седам рејона као и КПЈ.

---

⁵⁹ Александар Ранковић, (Дражевац, 28. 11. 1909–Дубровник, 20. 8. 1983) потичне из сиромашне сељачке породице. Постао је члан партије 1925. године. Робијао је у Сремској Митровици и Лепоглави. Учествовао на Петој земаљској конференцији у Загребу 1940. године. Био је ухапшен јула месеца 1941. године одакле су га спасли београдски илегалци. Био је члан Политбироа ЦК КПЈ и члан Врховног штаба. Након рата је био министар унутрашњих послова Југославије. За време рата и након њега је био све време у самом врху партије и државе. Био је потпредседник СИВ-а и Југославије, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 433-434.

⁶⁰ Спасенија Цана Бабовић, је рођена 25. марта у Лазаревцу. Када је прешла у Београд 1926. године, приступила је напредном покрету. Постала је члан СКОЈ-а 1926. године а већ наредне и члан КПЈ. Била је ухапшена 1930. године заједно са својим супругом Ибрахимом Бабовићем, који је преминуо у Лепоглави услед последица мучења. Након ослобађања из затвора хапшена је неколико пута. Учествовала је на V Земаљској конференцији у Загребу. За време рата је обављала дужности члана ПК за Србију и комесара 2. пролетерске бригаде. Као већник је учествовала на заседању АВНОЈ-а, *НХЈ*, I, 45-46.

⁶¹ Благоје Нешковић, (Крагујевац, 11. 2. 1907–Београд, 11. 10. 1984) је био лекар и председник владе Србије. Дипломирао је на Медицинском факултету. Постао је члан КПЈ 1935. године. учествовао је у Шпанском грађанском рату. У рату је био секретар ПК КПЈ, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 371.

⁶² Р. Ристановић, *наведено дело*, 48-69, 75.

⁶³ Светозар Вукмановић Темпо се родио 3. августа 1912. године у селу Подгору крај Бара. Правни факултет је завршио 1935. године у Београду. Члан СКОЈ-а је постао 1933. године а партије, већ наредне године. Након хапшења и завршетка Школе за резервне официре постаје инструктор ПК КПЈ за Црну гору. Учествовао је на V Земаљској конференцији у Загребу. Због динамике говора је добио надимак Темпо. Након окупације је радио у Београду водећи партијску технику, укључујући ту и штампарију ЦК КПЈ. Присуствовао је седници Политбироа 4. јула 1941. године, када је донета одлука о подизању устанка. На саветовању у Столицама 26. септембра 1941 године је постао командант Главног штаба БиХ. У току рата је успоставио везе са грчким партизанима. После рата је обављао значајне друштвене функције, *НХЈ*, II, 351-352.

⁶⁴ *БУРИП*, I, 127, 129; Р. Ристановић, *наведено дело*, 75.

⁶⁵ Марко Никезић, (Београд, 13. 6. 1921-Београд, 6. 1. 1991), дипломата и високи партијски функционер. Члан КПЈ је постао 1940. године. Био је ангажован у СКОЈ-у и КПЈ за време рата. Након рата је био на градским, републичким и савезним функцијама. Председник ЦК СКС је постао 1968. године. Као представник либералне струје у Партији, поднео је оставку 1972. године, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 372.

Као и пре рата тако и у времену окупације, КПЈ је водила илегалну штампарију у којој су се штампали прогласи, леци и сав пропагандни материјал који је требало да буде дистрибуиран и растуран у пропагандне сврхе. Члан Партије, Брана Перовић,⁶⁶ је сарађивала са Светозаром Вукмановићем Темпом који је водио технику ПК и све што је било у вези са њом. Њен задатак је био да води рачуна о штампарији којој су неколико пута мењали адресе како због предратних тако и поратних тешких услова илегалне борбе. Штампарија је после извесних премештања, илегално смештена у Шуматовачкој улици 187, у стану поштанског службеника Цирила Жужека, члана КПЈ који је ухапшен већ 22. јуна 1941. године, а страдао неколико месеци после боравка на Бањици. На овој адреси се налазио и цео ПК за Србију и као такав ће остати неоткривен све до издаје Василија Бухе, на јесен 1943. године, о чему ће бити речи. Овакав рад је био изузетно тежак јер је захтевао да се илегалцац на овој позицији и задатку одрекне, не само приватног живота, већ и да прекине свој дотадашњи живот и да се трансформише у сасвим нову личност. Као посебна целина, техника СКОЈ-а на нивоу МК, није постојала али је зато имала читаву мрежу растурача и организатора.⁶⁷ Независно од штампарије за ПК, постојала је и штампарија ЦК КПЈ, којом је руководио Темпо. И она је неколико пута премештана са локације на локацију. До септембра 1941. године се налазила у Шуматовачкој 187, све док се у ту кућу није уселио ПК за Србију. Након тога је премештена на Бањички венац. Нови власник те куће је био др Мило Бошковић⁶⁸ са својим „члановима домаћинства“. На штампарској преси су радили предратни графички радници, Бранко Ђонович и Слободан Јовић. Клишее, графичке моделе, цртеже, прогласе и лажна документа и печате је израђивао сликар Ђорђе Андрејевић Кун. Ово није била крајња адреса, јер је локација мењана још једном јула месеца 1943. године, када су се у кућу уселили окупациони официри. Нова адреса на којој се налазила штампарија је била у Крајинској улици. Ово је

---

⁶⁶ Након рата жена Благоја Нешковића и сестра Лепе Перовић, супруге Коче Поповића.

⁶⁷ *БУРИП*, I, 198; Е. Мирковић, *наведено дело*, 162-165.

⁶⁸ Мило Бошковић је био млад лекар. Студирао је у Болоњи, Фиренци и Бечу. Пред рат се вратио у Београд где се запослио као асистент на Бактериолошком институту. Полиција није сумњала на њега јер није могао бити заведен у картотеци због своје одсутности пре рата. Страдао је на путу за Врховни штаб. Налазио се јула месеца 1943. године скривен у једном стану у Загребу, чекајући сигурну везу која би га одвела на слободну територију. Са њим је била Иванка Муачевић Николиш, која је услед опште напетости која је владала услед чекања и неизвесности, отишла да сама потражи везу у граду. На улици ју је препознао полицијски агент и тада је ухапшена. Према пријави стана коју су нашли код ње, полицијски службеници су отишли на ту адресу где су затекли и др-а Бошковића. Убијен је у Јасеновцу крајем 1944. године, *БУРИП*, II, 412.

било последње одредиште двојице графичара, који су радили у просторијама штампарије. Откривени су од стране органа Специјалне полиције 28. јула 1944. године, када су ту и скончали. Материјал за штампу су уносиле и износиле Загорка Јовановић и Милада Рајтер, које су на крају успеле да се пребаце на слободну територију.⁶⁹

Још пре почетка акција у полицијским извештајима је било наведено да комунисти шире вести и идеје са V Земаљске конференције у Загребу 1940. године. то је у преводу значило борба против фашизма и против оних који су подјармљивачи класа и народа. Картотека се увелико сређивала и допуњавала иако је пред рат знатан део спаљен. Домаће власти су биле свесне да је подлога за комунистичко деловање погодна услед великог прилива избеглица и масовних убистава на територији бивше Југославије, тешког материјалног стања становништва, окупације и присуства окупатора у земљи.⁷⁰

Упркос неуспесима и пропасти многих акција КПЈ у Београду, илегална организација је показала велику организованост и снагу воље њених припадника. Само у организацији спасавања Александра Ранковића је учествовало око четрдесетак ударника. Према начину организовања ове акције, извршењу препада, мотрењу, чувању страже и подршци или речено модерним речником, логистици, ово је више изгледало као подухват неке државне организације него подземног покрета. О улози и јачини комунистичког покрета сведочи и све већа употреба немачких војника у борбама против партизана, што се косило са почетним проценама окупатора да ће посао са комунистима моћи да заврше само полицијски органи, како домаћи тако и немачки. Према оценама највиших функционера за сламање комунистичког покрета чак није био довољан ни Вермахт, већ је из Берлина тражено појачање.⁷¹

---

⁶⁹ БУРИР, II, 408-412.

⁷⁰ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 181-184.

⁷¹ *Исто*, 240-258, 280.

6. „БАРБАРОСА“ И ХАПШЕЊА КОМУНИСТА

Пошто су знали да ће се десити напад на СССР, 18. јуна је шеф Гестапо-а у Берлину, наредио да се након агресије похапсе припадници комунистичког покрета. Наредба је носила шифровани назив „Интернационала“. Специјална полиција у Београду, је начинила списак на коме се налазило око 200 припадника КПЈ, шпанских бораца и симпатизера.⁷² Требало би напоменути да иако пасивизирана према комунистима, немачка управа је још 1. маја у току трајања пакта о ненападању између Немачке и СССР-а, тражила да Специјална полиција сакупи податке о комунистима и преда их немачким властима.⁷³ Олакшавајућа околност је била што је велики део предратне картотеке у полицији уништен након 27. марта. Тадашњи нови министар унутрашњих послова Срђан Будисављевић је дозволио овај чин с обзиром да је био наклоњен комунистичком покрету па је хтео да спречи њихово могуће страдање.⁷⁴

Након напада Немачке на СССР, 22. јуна 1941. године, почела су хапшења комуниста већ 23. и 24. јуна. Ухапшено је 161 лице. Већину ових хапшења су извели службеници Специјалне полиције а уз помоћ немачких колега из IV одсека, познатог као Гестапо. У овим хапшењима се истакао припадник IV одсека Специјалне полиције, Ђорђе Космајац⁷⁵. Први ухапшеници су већ 9. јула доведени у Бањички логор.⁷⁶

Одмах по нападу на прву земљу социјализма 22. јуна, написан је проглас од стране КПЈ у коме се позивају сви народи Југославије да помогну борбу народа СССР-а, против немачке силе, а 4. јула 1941. године, у вили Владислава Рибникара⁷⁷ у Ботићевој улици,

---

⁷² БУРИР, 153-154; М. Кресо, *наведено дело*, 149.

⁷³ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, 141.

⁷⁴ Е. Мирковић, *наведено дело*, 135.

⁷⁵ Ђорђе Космајац, (Власеница, 6. 5. 1903-Београд, 6. 3. 1942) је био агент Специјалне полиције. Почетком рата је постављен на дужност заменика команданта логора Бањица, Вујковића. Припадао је Љотићевој организацији „ЗБОР“. Страдао је у атентату београдских илгалаца, С. Ц. Ђирковић, *наведено дело*, 271.

⁷⁶ БУРИР, 156; Р. Ристановић, *наведено дело*, 97-99.

⁷⁷ Владислав Рибникар, (Београд, 15. 6. 1900-Београд, 1. 9. 1955) је био новинар и министар. Детињство је провео у материјалном благостању. Имао је већину акција у очевом листу

састали су се чланови ЦК КПЈ, Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Милован Ђилас⁷⁸, Иво Лола Рибар⁷⁹, Светозар Вукмановић Темпо и Сретен Жујовић, како би објавили проглас о отпочињању устанка у Југославији.⁸⁰

Представници КПЈ су почетком септембра 1941. године у Београду започели преговоре са представницима четничког покрета Драже Михаиловића. Циљ разговора је био заједничка борба против окупатора. Тада као и касније, четници су оклевали са започињањем акција наводећи као разлоге, преурањеност, и немачке одмазде над великим бројем талаца за једног убијеног немачког војника. Ни наредни преговори у Струганику, 20. септембра 1941. године нису довели до сарадње ова два покрета. Сличне преговоре комунисти су водили и са четницима Косте Пећанца али су и они били без резултата, јер су ови четници тражили да се акције комуниста сместа и у потпуности обуставе. Преговори су вођени са представницима Народне сељачке странке на чијем челу се пре рата налазио Драгољуб Јовановић, али су и они прошли без виднијег резултата. На позив КПЈ, Јовановић није изашао на слободну територију.⁸¹

„Политика“ 1925. године. Дошао је у додир са комунистима Југославије преко Иве Лоле Рибара и Тита, кога је упознао 1939. године. У његовој кући у Ботићевој улици је 4. јула донета одлука о подизању устанка у Југославији. Ухапшен је па је боравио од новембра 1941. године, три месеца у логору на Бањици. Пребацио се на слободну територију 1943. године. Био је већник на II заседању АВНОЈ-а и први уредник новинске агенције ТАЊУГ, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 438-441.

⁷⁸ Милован Ђилас, (Подбишће, 22. 5. 1911-Београд, 20. 4. 1995) у Београду је студирао права и филозофију. Члан КПЈ постаје од 1935. године. Пре рата је робијао у Сремској Митровици. Члан Политбироа ЦК КПЈ постаје 1940. године. Био је члан Врховног штаба. Учествовао је у Мартовским преговорима 1943. године. Након Резолуције Информбироа подржавао југословенску линију. Критиковао је начин живота чланова КПЈ. Под притиском политичке јавности 1955. године подноси оставку на тадашње функције, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 174.

⁷⁹ Иво Лола Рибар, је рођен 23. априла 1916. године у Загребу. Лола је отишао у Париз 1934. године да би студирао политичке науке. На крају је студирао Правни факултет у Београду. Проучавао је филозофију. У СКОЈ је примљен 1935. године, а наредне године бива примљен у КПЈ. Интерниран је у логор у Билећи 1940. године због политичке активности. Био је члан ЦК КПЈ. Учествовао на састанку у вили Рибникара у Ботићевој улици. Док се спремао да одлети авионом у Каиро, страдао је од авионске бомбе на Гламочком пољу 27. новембра 1943. године, *НХЈ*, II, 170-171.

⁸⁰ *БУРИП*, 146-148.

⁸¹ Е. Мирковић, *наведено дело*, 150-151.

7. ОТПОР И ДИВЕРЗИЈЕ

Након прогласа КПЈ, акције почињу већ јула месеца 1941. године. Праве се експлозивне направе услед чијег неправилног руковања страдају припадници покрета, као Мате Видаковић⁸², који је послат од стране Коминтерне како би преузео пункт уместо страдалог Мустафе Голубића⁸³.

Припадници СКОЈ-а су палили новине широм града а исписивали пароле по зидовима на којима се јасно видео отпор окупатору. Секли су телеграфске и телефонске жице како би отежали окупаторову комуникацију. Такође је долазило и до вршења разних саботажа, као што је била чувена у гаражи „Форд“ у Гробљанској улици, када је изгорело 25 возила и већа количина горива или она у Масариковој улици. Пропао је неуспели покушај да се отрује већ поменути агент Специјалне полиције, Ђорђе Космајац, у бифеу браће Сикимић.⁸⁴

---

⁸² Мате Видаковић, (Винковци, 1907-Београд 1941) је био шпански борац и обућарски радник. Услед полицијских потера побегао у СССР. Наводно је био умешан у експлозију у Смедереву 5. јуна 1941. године. Одржавао је везе са Мустафом Голубићем који је деловао по налогу Стаљина. Остао је без обе руке у експлозији експлозивне направе 5. јула 1941. године. Стрелан је почетком 1942. године, же, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 103.

⁸³ Мустафа Голубић, (Столац, 24. 1. 1891-Београд, јул 1941) припадник организације Млада Босна, официр НКВД-а. Побегао је из Југославије због неслагања са режимом. У Бечу где је илегално становао је 1922. године примљен у КПЈ. Као припадник Коминтерне је био у разним деловима света. Илегално је ушао у Југославију 1940. године. У НКВД-у је био у чину пуковника. По анонимној пријави је 6. јуна 1941. године ухапшен и мучен. Ништа није одао. Умро је под батинама, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 127-129.

⁸⁴ Оцена успешности акција у ова два рада се знатно разликује. Док група аутора у делу „Београд у рату и револуцији“ тврди, да је већина акција била успешна, дотле се у делу „Акције комунистичких илегалца“, износи супротна оцена успешности и тврди се да је већину учесника „самлео жрвањ“ IV одсека. Детаљним прегледом записника са саслушања и годишњих извештаја Специјалне полиције, стиче се утисак да је тврдња Р. Ристановића ближа истини, *БУРИП* 158-164, I, 170; Р. Ристановић, *наведено дело*, 106-108, 111-113, 118-120.

Композитор Војислав Вучковић⁸⁵ је месеца јула предао „на везу“ Александру Ранковићу секретару ПК КПЈ за Београд, извесног Немањића радио техничара, који је био запослен у Радио Београду, са циљем да дигну у ваздух целу радио станицу. Гестапо је 26. јула ухапсио Немањића који је признао да би требало да се састане наредног дана са „вишом везом“ којој није знао име, у улици Јужни булевар. Александар Ранковић је не слутећи дошао на састанак и ту је ухаћен од стране Гестапо-а. Пошто је изложен тортури у којој му је повређено око, пребачен је у Очну болницу у Видинској улици⁸⁶. Лазар Колишевски, члан КПЈ, био је сведок овом хапшењу па је о томе обавестио организацију. Одлучено је да Ранковић буде спасен пошто су о локацији где је смештен, Партију обавестиле њене чланице које су тада боравиле у овој болници, Митра Митровић и Вера Вребалова. У акцији која је изведена 29. јула 1941. године, учествовало је петоро лица. Тада је убијен жандармеријски наредник Аранђел Јовановић који је покушао да спречи ову акцију. Секретар ПК КПЈ за Београд је одведен на сигурно, у једну кућу у Кумодрашкој улици одакле је спроведен на слободну територију.⁸⁷

Акције београдских илгалаца су се настављале. Покушан је атентат 5. августа на Вујковића, управника Бањичког логора на Авалском друму од стране омладинца Радомира Марковића, званог Гембеш због своје брзине и спремности на акцију. Тада је Вујковић само рањен и од тада је живео у кругу самог логора бојећи се даљих атентата. Због атентата је ухапшено 21 лице али атентатори нису пронађени. Настављају се напади на службенике Специјалне полиције, као што је онај на Животу Јовановића.⁸⁸

Први напад на припадника немачке војне силе је регистрован 15. августа када је из једне зграде у Доситејевој улици пуцано на наредника Лапа. Због тога је на лицу места ухаћен Милорад Покрајац и цела ћелија СКОЈ-а којој је припадао. На састанку окупационих власти у Народној скупштини, у којој је било центар окупационе управе, одлучено је на

---

⁸⁵ Војислав Вучковић, (Пирот, 18. 10. 1910-Београд, 25. 12. 1942) композитор. Школовао се у Београду. Студирао је у Прагу. Био је професор у музичкој школи и диригент Београдске филхармоније. Осумњичен је да је комуниста. Ухапшен је 24. 12. 1942. године. Од последица мучења је преминуо дан касније, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 116.

⁸⁶ Видинска улица се данас назива Џорџа Вашингтона.

⁸⁷ Р. Ристановић, *наведено дело*, 136-139.

⁸⁸ *Исто*, 147-149, 155-160.

предлог Карла Крауса⁸⁹, да се због свих претходних акција стрељају па обесе: Милорад Покрајац због напада на наредника Лапа, Јован Јанковић због покушаја атентата на агента Животу Јеремића и још три лица која су ухапшена као комунисти. Сви су обешени у недељу 17. августа 1941. године на Теразијама, што је пропраћено у квислиншком гласилу „Ново време“.⁹⁰

Акције су се низале, 21. августа је покушан атентан на немачког војника на Неимару а 28. августа двојица жандарма су помогла Митри Митровић и Вери Вребалов да побегну из Опште болнице. Оба стражара жандарма су ухваћена средином септембра и стрељана. Приликом покушаја да саботирају Антимасонску изложбу у Узун Мирковој улици, почетком септембра месеца, ухваћена су браћа Ленард, од којих је Љубомир стрељан а Драгутин обешен у дворишту Бањичког логора.⁹¹

Услед стварања устаничких јединица на територији Србије и слободне територије, окупатор и квислиншки апарат су одговарали жестоким мерама.

У Србију је послат пешадијски генерал Беме⁹², како би заменио генерала Данкелмана. Ово је био први официр рода пешадије, јер су до тада сви немачки команданти Србије били ваздухопловци. Са овим именовањем су издате и наредбе Хитлера и команданта Вермахта, Кајтела о угушењу устанка посебно на географском подручју окуке Саве, источне Босне и Срема. Посебно је истакнута Кајтелова наредба о поштравању казних

---

⁸⁹ Карл Краус, (Аустрија, 3. 3. 1908-Минхен, после 1975) је био СС мајор. У Београду је пријављен да живи још од јануара 1940. године, што указује на његову обавештајну делатност. Заведен је као новинар. Ухапшен је када је откривена његова права делатност. Почетком рата је постао командант Оперативне команде полиције безбедности. Организовао је вешање петорице на Теразијама 17. 4. 1941. године. После рата се крио у Немачкој под лажним именом, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 278.

⁹⁰ Р. Ристановић, *наведено дело*, 161-162, 167-168.

⁹¹ *Исто*, 174-175, 177-178.

⁹² Франц Беме, (Јуденбург, Аустрија, 15. 5. 1885-Нирнберг, 29. 5. 1947) је био генерал. У Аустроугарској војсци је био генералштабни официр. Учествовао је у Првом светском рату. Учествовао је у кампањи Вермахта против Француске и Пољске. У Србију је дошао септембра 1941. године са ванредним овлашћењима Хитлера како би угушио устанак. Дужност је преузео од генерала Данкелмана. Безобзирно је спровео наредбу о стрељању стотину за једног мртвог и педесет за једног рањеног немачког војника. Упамћен је по казним експедицијама од септембра до децембра 1941. године. Починио је самоубиство у затвору, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 53-54.

мера, по којима се стрељало 100 становника за једног убијеног немачког војника. Ова наредба је важила само за територију окупиране Србије.

За одмазду су стрељани и невини грађани а „резервоар“ за стрељања су попуњавали Јевреји и комунисти. Таоци су узимани и из логора у Шапцу и јеврејског пролазног логора. Због 21 погинулог војника у борби са Посавским одредом, 2. октобра 1941. године, стрељано је 2200 лица.⁹³ Невиђене размере одмазди над цивилним становништвом су се виделе на примеру масакра у Краљеву почевши од 15. октобра и Крагујевцу 21. октобра.⁹⁴

Потребно је било очистити и Београд као главни град у коме се налазило стедиште илегалца и припадника КПЈ. Главна улога у овоме је припала Специјалној полицији тј. њеном IV одсеку. Ухапшено је више чланова МК КПЈ и СКОЈ-а за Београд.

Пропаганда је такође заузимала важно место у антикомунистичкој делатности. Антимасонска изложба која је отворена 22. октобра 1941. обухватала је и пропаганду против Јевреја и комуниста. Трајала је све до јануара месеца 1942. године. Ово је у стопу пратило квислиншко дневно гласило Ново време, а сам материјал за изложбу је прикупљала Специјална полиција.⁹⁵

8. НОВА ФАЗА БОРБЕ

Услед сталне борбе Недићевог режима са КП у граду, организација је морала да се реструктурира и промени начин борбе. Обимне и стихијске акције више нису биле изводљиве. Након што се секретар ПК КПЈ, Александар Ранковић повукао на слободну територију и прешавши у Централни комитет (=ЦК) КПЈ због своје компромитованости,

---

⁹³ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 113-114; М. Кресо, *наведено дело*, 162-163, 165.

⁹⁴ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 119.

⁹⁵ *Исто*, 120-123.

одлучено је средином септембра да нови секретар ПК буде Благоје Нешковић а секретар за МК за Београд буде Ђуро Стругар⁹⁶ уместо ухваћеног Милоша Матијевића Мрше.⁹⁷ Прва велика провала у комунистичку организацију је узела маха. Чланови МК су падали редом, Ђуро Стругар, Вукица Митровић и други.

Благоје Нешковић је послао чланове ПК, Цану Бабовић и Љубинку Милосављевић, на слободну територију. По његовим речима Титова директива о изласку целог ПК за Србију на слободну територију, никад није стигла до њега. Ту наредбу је послао Тито са слободне територије октобра месеца 1941. године. Предвиђено је да цео ПК напусти Београд док би само остао МК за Београд. Пошто Благоју Нешковићу није дат рок за напуштање Београда, након извесног протока времена његова теорија „о забункерисању по градовима“ и прихватању бораца и руководиоца након слома Ужичке републике, је постала основана. Његов поступак се касније није могао сматрати као непослушност.⁹⁸

У то време је ухапшен члан ЦК КПЈ Ратко Митровић⁹⁹ а Благоје Нешковић је мислио да је он одао Милоша Матијевића Мршу. Међутим, испоставило се да је Гестапо ухапсио курира са Космаја, Јована Јанићијевића, који је одао Мршу. Овај курир је враћен у Космајски одред од стране Гестапо-а, у коме је и погинуо као комесар чете.¹⁰⁰

Благоје Нешковић је одустао од одржавања везе са ЦК КПЈ и њему подређеним пунктовима, преко радио станице. Постојала је један у почетку али је била кратког домета. Нешковић је ишао на одржавање везе преко курира, сматрајући да је можда тако и боље јер се непријатељ не може тако лако инфилтрирати у редове организације. Курири су биле жене. Међу њима су се истакле; Милада Рајтер, Елза Метерли, Јелица Бабшек и друге.¹⁰¹

---

⁹⁶ Ђуро Стругар, (Доњи Цеклин, 9. 5. 1912-Београд 1941) био је правник. Уписао је Правни факултет у Београду 1931. године. Члан КПЈ постаје 1933. године. Хапшен је пре рата више пута. Дипломирао је 1937. године. Од 1938. године је радио као адвокат у Београду. Био је резервни пешадијски потпоручник. Од јуна месеца 1941. одржавао је везе са Јанком Јанковићем. Био је један је од организатора спашавања Александра Ранковића јула 1941. године. Постао је секретар МК КПЈ за Београд. Упао је у заседу 22. септембра 1941. године у улици Грчића Миленка. Код ислеђивања није одао ни једну информацију. Не зна се ни место ни датум његове погибије, *НХЈ*, II, 231.

⁹⁷ Е. Мирковић, *наведено дело*, 34; Р. Ристановић, *наведено дело*, 180-183.

⁹⁸ Б. Петрановић, *наведено дело*, 315.

⁹⁹ Овде није реч о Народном хероју Ратку Митровићу.

¹⁰⁰ В. Глишић, *наведено дело*, 33-35.

¹⁰¹ Е. Мирковић, *наведено дело*, 160-161.

КПЈ је имала своје људе у Специјалној полицији. Један од њих је био шеф картотеке Јанко Јанковић¹⁰². Њега је на вези држао Благоје Нешковић, коме је он откривао како се ко од ухапшених комуниста држао у полицији.¹⁰³

Заведена је строжија партијска контрола, те су акције морале бити одобрене од стране виших форума, а не као до тада, када су чланови МК могли по свом нахођењу да одређују циљеве. Услед великих провала у октобру је формиран ОК КПЈ за Београд, на чијем се челу налазио Тодор Дукин.¹⁰⁴ Борба се заоштравала па су формиране ударне групе по рејонима, повећана је будност а акције су морале имати детаљно и опсежно разрађен план са добром пратећом организацијом.¹⁰⁵

Квислиншка власт се борила на два фронта, против партизана на слободној територији и против војске илегалаца по градовима. Генерал Недић и Министарски савет су 24. септембра донели одлуку којом се уводи институција Преких судова.¹⁰⁶

---

¹⁰² Јанко Јанковић, (Крагујевац, 26. 8. 1943-Београд, 27. 4. 1944) је био полицијски службеник. Кривичној полицији је приступио 1934. године а шест година касније је постао шеф Картотеке Управе града Београда. Ухапшен је 8. октобра 1943. због сарадње са комунистима јер им је одавао информације. Стрељан је у Маринковој бари са полицајцем Цветком Црњаком и Душаном Јовановићем Жућом, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 220. О њему и његовом случају ће бити више речи у посебном поглављу.

¹⁰³ Е. Мирковић, *наведено дело*, 188.

¹⁰⁴ *БУРИП*, I, 177.

¹⁰⁵ Р.Ристановић, *наведено дело*, 182-183.

¹⁰⁶ *Исто*, 193.

9. НАКОН СЛОМА УЖИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ

Након сламања устанка и заузећа слободне територије, 3. децембра 1941. године¹⁰⁷ генерал Беме је предао командну дужност генералу Паулу Бадеру¹⁰⁸. До 30. децембра исте године је у Београду стрељано 4750 особа.¹⁰⁹ Безобзирна Кајтелова наредба о стрељању сто за једног је 20. децембра 1941. године замењена другом, којом су дефинисане три групе затвореника: 1. Лица за одмазду у коју су спадали партизани без оружја, јер су они са оружјем стрељани на лицу места по одлукама Преких судова; 2. Таоци и 3. Групни заробљеници. Због нејасноће ове наредбе, Бадер је самовољно примењивао квоте од 50 на према 1 и 25 на према 1 за рањене. Пошто је квислиншка управа стекла више поверења код Немаца, забрањено је немачким трупама да се мешају у њен рад. Као награду за верну службу, Управа града Београда је добила под своју ингеренцију и Пожаревачки округ. Тиме је добијена и већа самосталност и поверење од стране немачког окупатора.¹¹⁰ Генерал Недић је 26. децембра 1941. године издао упутство окружним начелницима којим се даје право батинања поред задатака чишћења терена и завођења преких судова.¹¹¹

Управник града Београда Драги Јовановић је на крају године поднео извештај под називом „О развоју комунистичке акције у Београду“ за период од 18. априла до 31. децембра 1941. године, Недићу и министру унутрашњих послова Милану Аћимовићу, у коме је навео да су комунистички форуми потпуно разбијени а да би се поново оформили било би потребно извесно време, што је мало могуће, услед сталне акције органа Управе града Београда.¹¹²

---

¹⁰⁷ У овом делу аутор наводи да је дужност предата до 6. децембра 1941. године, М. Кресо, *наведено дело*, 180-181.

¹⁰⁸ Паул Бадер, (Баден, 20. 7. 1883-Емендинген, 28. 2. 1971) је био артиљеријски официр, генерал, заповедник Србије. Учествовао је у Првом светском рату. Генерал је постао 1935. године. у Србију је дошао 11. јуна 1941. године као командант више команде 65, за специјалну употребу. Сва стрељања у сврху одмазде су имале његов потпис. Као одговорног за ратне злочине у Србији, је проглашен за ратног злочинца од стране Државне комисије за ратне злочине, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 32-33.

¹⁰⁹ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 123, 127.

¹¹⁰ М. Кресо, *наведено дело*, 181, 186-187.

¹¹¹ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 151.

¹¹² *Исто*, 154-160.

Сходно Стаљиновој изјави од 7. новембра, коју је пренела Борба као гласило КПЈ, рачунало се у устаничким редовима да ће Немачка издржати борбу најдуже годину дана. Сматрало се према томе, да треба пребацити јединице које су се повукле у Санцак, на територију Србије. То није одговарало ни Немцима ни Недићу, па су заједнички ангажовали знатне снаге како би блокирале реку Увац, уништиле постојеће остатке партизанских одреда у Србији и спречили прелазак других на територију Србије. Време је показало да је ова илузија о блиском крају рата и више него погубна по устанички покрет.¹¹³

10. ПРОМЕНЕ У ВОЂЕЊУ ОКУПАЦИОНОГ АПАРАТА

Како је већина војних акција завршена након уништења Ужичке републике, престала је потреба за класичном војном управом, те се приступило увођењу полицијских органа управе. Хитлер је 22. јануара 1942. године, установио нову окупациону инстанцу на територији Србије, под именом Командант СС-а и полиције. Дужност је поверена генералу Мајснеру¹¹⁴. Задатак му је био да обједини функцију рајхсфирера СС-а и шефа немачке полиције. Осим тога, требало је да оформи СС дивизију од фолксдојчера. Дошло је до сукоба око надлежности са опуномоћеним командујућим генералом у Србији, Бадером. У својој ингеренцији је имао: Полицију и службу безбедности (СИПО и SD), тј. BDS на чије чело је дошао Емануел Шефер, Полицију поретка (Ordnungs polizei), на чијем челу је био Андреас Мај, Општу организацију СС-а (Algemaine SS) и Немачку народноснау групу тј. фолксдојчере. Његов задатак је био да од месеца јула 1942. године преузме целокупну борбу против партизана, међутим он никада није поседовао ни изграђен апарат

---

¹¹³ Б. Петрановић, *наведено дело*, 321-322.

¹¹⁴ Август Мајснер, (Грац, 3. 8. 1883-Београд, 24. 1. 1947) је био генерал СС-а, заповедник снага СИПО и СД. Био је у полицији и жандармерији. Пензионисан је као жандармеријски мајор. Од 1934. године је радио у берлинској полицији. Службовао је у Норвешкој. У Србију је дошао јануара 1942. године као командант снага поретка. На тој дужности је остао до половине 1943. године када је смењен на захтев Хермана Нојбахера. Због репресалија над Србима и Јеврејима, Војни суд га је осудио на смрт децембра 1946. године, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 303-304.

нити довољно људства за тако нешто. С озбиром на то да је Србија била још увек зона борбених дејстава, он је био потчињен војноуправном генералу у Србији.¹¹⁵

Пошто је стекла поверење окупатора, квислиншка управа је издејствовала право да створи оружане одреде који су биле сличнији војној сили самосталне државе, него помоћним одредима. Након разговора Недића и Мајснера, 3. марта је формирана Српска државна стража (=СДС), која је одговарала Министарству унутрашњих послова са циљем да врши полицијску и граничну службу. Постојале су гранична, градска и сеоска државна стража. Укинута је жандармерија и формирана Команда СДС-а Управе града Београда која је била потчињена управнику града Београда. Све дотадашње квислиншке формације као што су: четници Косте Пећанца, Српски добровољачки корпус Димитрија Љотића и Руски заштитни корпус, биле су подређене СДС-у.¹¹⁶

---

¹¹⁵ У свом раду Р. Ристановић наводи да је цео репресивни апарат био потчињен Мајснеру. Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 178-198; М.Кресо, *наведено дело*, 188, 190-191; Р. Ристановић, *наведено дело*, 211-212.

¹¹⁶ *БУРИР*, II, 388; М. Кресо, *наведено дело*, 182-183; Р. Ристановић, *наведено дело*, 212-213.

11. МАРТОВСКА ПРОВАЛА

11.1 ПОВОД

Ова провала, која представља другу од неколико великих провала, била је предмет различитих тумачења. Нико поуздано не зна одакле је почела, мада њени почети сежу у сам почетак јануара 1942. године. Настала је на неколико места и подједнако је разорила обе комунистичке организације и КПЈ и СКОЈ. Временски се не може сместити само у март месец 1942. године, који представља сам врхунац акције која је трајала све до касног пролећа, а чије су се последице осећале до самог краја рата. Након пораза партизанских снага у јесен и зиму 1941. године, задатак Специјалне полиције је био да спречи скривање и открије одбегле борце и руководиоце партизанског покрета, а самим тим разори комунистичку организацију и њене остатке на територији окупирани Србије.

Мартовска провала је највероватније била плод неосноване сумње власти, да ће на пролеће 1942. године, тачније 15 марта, избити устанак у Србији, па је због тога у рејону Београда била задржана 717. посадна дивизија која је требало да буде послата у Грчку, јер је генерал Адалберт Лончар, фелдкомандант Београда, тражио појачање за Београд од генерала Бадера.¹¹⁷

Постоји непотписан извештај који је рађен у Специјалној полицији, поднет 16. новембра 1941. године, о презимљавању устаника по градовима, како би се на пролеће 1942. године поново дигао устанак.¹¹⁸

У такође непотписаном извештају од 23. фебруара 1942. године о фебруарским хапшењима чланова МК СКОЈ-а се помиње да је код једног од ухапшених пронађен циркулар ЦК КПЈ од 14. децембра 1941. године упућен ПК за Србију, у коме се излаже

---

¹¹⁷ М Кресо, *наведено дело*, 190-191.

¹¹⁸ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 130-131.

ситуација после разбијања партизанске акције где су признати многи неуспеси и дају се упутства за будући рад на пролеће.¹¹⁹

11.2 СВЕ ЈЕ ПОЧЕЛО ОД СКОЈ-а

Крајем године наступили су тешки услови за илегални покрет у Београду. Слободна територија је уништена а партијска организација у Београду је требало да прихвати одбегле саборце. У сложеним условима појачаног прогона од стране Специјалне полиције и окупатора, подземни покрет је наставио са борбом, стварањем ударних група крајем 1942. године. Упркос томе што је мало акција било успешно, руководство ПК за Србију и МК за Београд, нису одустајали од организације и извођења. Недостајало је оружја и муниције и требало га је отети од непријатеља. Због сурових одмазди, избегавало се са нападима на припаднике немачке оружане силе. Овоме говори у прилог то што је ухапшени скојевац Ђорђе Срдић, руководилац IV рејона СКОЈ-а, изјавио у полицији да је наредба била да се разоружавају квислиншки органи али не и да се нападају Немци због одмазди према становништву.¹²⁰

Већ након Нове године 1. јануара 1942. комунистичка ударна група је напала, али неуспешно, припадника Руског заштитног корпуса, Мстислава Барбовича. Неколико дана након овога напада 5. јануара следио је други напад на припадника исте војне формације, извесног Нестерења, с тим што је овог пута резултат био успешан. Ухапшен је извршилац Драгутин Родић. Он је одао чланове своје групе СКОЈ-а, тако да је одатле почела да се урушава та организација. Ухапшен је Обрад Пелемиш, који му је доставио оружје за ову акцију али се он убио 25. јануара скочивши из кабине лифа у Специјалној

---

¹¹⁹ Историјски Архив Београда (=ИАБ), Управа Града Београда Специјална Полиција (=УГБ СП), одсек број IV (=IV), број досијеа 156/A (=156/A), 1.

¹²⁰ ИАБ, УГБ СП, IV, 157.

полицији. Откривено је још петнаестак чланова СКОЈ-а укључујући и Ружицу Шојић Дебељуцу. Сви ухапшени су проговорили.¹²¹

Следећа велика акција Специјалне полиције је уследила већ 8. јануара 1942. године када је ухапшено 35 чланова и симпатизера СКОЈ-а на једном журу у улици Кнеза Павла 129. Та група се водила као група Радмиле Јовић Малецке¹²² и Наде Божиновић. Радмила Јовић која није имала ни пуних 17 година, је на саслушању рађеном 18. јануара признала да је организовала журеве и састанке. Такође је рекла да је скупљала новац од симпатизера и чланова за Народноослободилачки фонд. Признала је да је доносила политички рапорт такозвани. „вбрац“, који се пред свима на журу певао уз пратњу гитаре или хармонике. Из тог извештаја се могло сазнати стање на фронтovima и све што је било актуелно у вези са тадашњом политичком ситуацијом. Нада Божиновић се на саслушању правдала да није знала да ови састанци и журеви имају комунистички карактер.¹²³ Радмила Јовић је ухапшена у стану већ поменутог Обрада Пелемиша, кога су теретили да је организатор јесењег неуспешног атентата на извесну радницу из штофаре Владе Илића на Карабурми, која је одала своје колеге да су комунисти. Тако су након овог хапшења припадници Специјалне полиције ненадано довели у везу ова два догађаја. Скоро цела похапшена група је послата у логор на Бањици.¹²⁴

Предаха није било, водио се рат до истребљења. Уследило је ново хапшење. У питању је овог пута био скојевски актив Дедиње. Од 17 ухапшених пуштено је само четворо. Та група је била заведена под именом, група Оливере и Иванке Ћуковић. Ни њихово држање, као ни претходне групе, пред полицијом није било чврсто. Оливера Ћуковић је све одала на саслушању, а у свом признању је поменула и своје познанство са Јурицом Рибаром који је био вереник њене сестре Иванке¹²⁵. Све три сестре Ћуковић су послате у логор на Бањицу са периодом конфинирања од два месеца. Радници који су били са њима у вези, а радили су у градском расаднику били су послати у логор на неодређено време. Требало би поменути да је већина припадника овог актива преживела. Били су деца имућних родитеља са извесним политичким везама. Међу њима је био и касније познати

¹²¹ ИАБ, УГБ СП, IV, 107; БУРИП, 306-307 25-63; Р. Ристановић, *наведено дело*, 217-219.

¹²² Сестричина Драгог Стаменковића, секретара ПК СКОЈ-а.

¹²³ ИАБ, УГБ СП, IV, 56/2-1; ИАБ, УГБ СП, IV, 56/2-16.

¹²⁴ ИАБ, УГБ СП, IV, 56/2-34, 7-8, 12-14.

¹²⁵ *НОПБУСУ*, 249.

југословенски и српски глумац Миливој Мића Томић. Они нису у свом активу имали формирану ударну групу, већ се њихов рад сводио на скупљање прилога.¹²⁶

Почетком године, тачније 25. јануара 1942. године, десио се још један непријатан догађај за престоничке власти. На гинеколошком одељењу Опште државне болнице у Видинској улици, после порођаја је лежала курир МК, Иванка Муачевић Николиш, која је ухапшена с јесени претходне године. Ударној групи је помогла група лекара, на чијем се челу налазио др Тодор Бороцки. У соби са Иванком се налазила др Олга Дедијер која је бринула да се болесница буде спремна заједно са дететом када ударници буду стигли. Два учесника ударне групе су разоружала жандарме и извела Иванку са дететом коју су превезли на сигурно. Иванка је отишла у Загреб где је и страдала. Своје тек рођено дете је оставила на старање породици Сикимић. У акцији су учествовали ударници; Карло Лукач, Сава Милић, Бранко Булат, Жика Петровић, Стеван Јовичић и други. О овом догађају је полиција дошла до података у току Мартовске провале. Олга Дедијер је била ухапшена наредног дана, али је категорички тврдила да није познавала болесницу, па је пуштена. Истрага је трајала све до јесени 1942. године.¹²⁷

Након СКОЈ-а дошла је на ред и КПЈ. Ухапшени су чланови III рејонског комитета: Олга Т. Јовановић, Марко Стојанов, Сава Алексић, 31. јануара 1942. године с тим да су последња двојица побегли из руку жандарма. Олга Т. Јовановић само је признала је да је члан III рејона али није никога одала иако су је теретили после тога ухапшени Сава Алексић и Милован Стефановић.¹²⁸ Код ње је полиција нашла новац, прикупљен за Народноослободилачки фонд и извесне белешке. На основу тих бележака Специјална полиција је започела хапшења на III рејону.¹²⁹

На састанку чланова IV рејонског комитета 13 фебруара, у обућарској радњи у улици краља Александра, један жандарм је дошао у радњу по ципеле, које је оставио на

---

¹²⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/163.

¹²⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/31; ИАБ, УГБ СП, IV, 156/32; ИАБ, УГБ СП, IV, 156/37; *БУРИР*, I, 305-307.

¹²⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/46.

¹²⁹ *БУРИР*, 389; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 199.

поправци и ту затекао лица која је затим привео: Спасоја Грбовића и Анку Кумануди¹³⁰, која је била и секретар овог рејона. Побегли су Петар Ристић, Стеван Јовичић и Мирослав Букумировић. Иако су побегли, њихове легитимације су остале код жандарма.¹³¹ Анка Кумануди није могла да побегне јер је била трудна. Налазећи се у тешкој ситуацији, на другом саслушању крајем марта месеца, одала је нека партијска имена.¹³²

Специјална полиција није оставила на миру припаднике СКОЈ-а, већ су уследила нова хапшења, па је 4. фебруара 1942. године ухапшен Бранко Мишковић Блихер. Њега је пријавио његов сустанар, који је радио у Управи града Београда, да је читао и поседовао летке забрањеног садржаја. Блихер је понудио сарадњу шефу IV одсека, Бећаревићу и већ је наредног дана довео полицију у улицу где су се састајали чланови МК СКОЈ-а. Тада су ухапшени Јосип Шћурла Мачак и Драгутин Филиповић Јуса. Ни један ни други нису одали никакву информацију већ су стрељани након неког времена проведеног у логору на Бањици.¹³³ Бранко Мишковић је ухапшен 4. фебруара али остаје нејасно због чега је записник о саслушању рађен тек 10. марта ако је пристао на сарадњу већ наредног дана по хапшењу. Признао је да је члан МК СКОЈ-а и навео остале чланове који су похапшени, како је већ наведено. Он је одао имена свих чланова рејонског актива које је знао, укључујући и Радмилу Јовић Малецку која је већ била ухапшена. Такође је навео све локације и станове где су се одржавали састанци. У његовом досијеу са другог саслушања¹³⁴ пише да је постао повереник полиције. Државни секретаријат за унутрашње послове Народне републике Србије је 1959. године истраживао шта се догодило са Блихером. Међутим његова даља судбина је била непозната, те се сматрало да је погинуо за време рата.¹³⁵ Анка Кумануди је у својим сећањима навела да је као секретар VI рејона КПЈ имала везу са СКОЈ-ем преко Блихера. Сумњала је у њега од самог почетка и о томе обавестила члана њеног рејона Мирка Букумировића али је он уверавао да нема разлога за њену сумњу. Она је такође тврдила да је Блихер припремио заседу Мирку Букумировићу у

---

¹³⁰ Анка Кумануди, (Београд, 27. 2. 1920-Београд, 6. 6. 1988) је била комунистички активиста. Неколико пута је довођена у логор на Бањици. Њено сведочанство је послужило Сениши Павићу да напише сценаријо за серију „Бањица“, С. Ц. Ћирковић, *наведено дело*, 285.

¹³¹ БУРИР, *наведено дело*, 390.

¹³² ИАБ, УГБ СП, IV, 73/202.

¹³³ БУРИР, 388; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 198.

¹³⁴ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/188.

¹³⁵ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/11.

Трнској улици, 12. јануара 1942. године, али је овај успео да побегне. Према њеној изјави, ово јој је лично испричао Букумировић.¹³⁶

Бранко Мишковић Блихер је прво одавао, па хапсио и ислеђивао све који су били са њим у вези у скојевској организацији. Он је одао и Драгињу Константиновић Даду која је ухапшена 23. фебруара 1942. године, и упркос мучењу при ислеђивању, није никога одала. Иако је код ње пронађена цедуљица са адресама станова и именима, она се чврсто држала тврдње да је била у посети баби и оцу у Сарајеву и да је добила та имена од познаника како би могла да испоручи поздраве. Драгиња је родила дете у Војној болници, јануара 1943. године. Шеф Бећаревић не само да није хтео да је пусти на слободу, већ је наредио да се категорише у I групу из које се завршавало на стратишту.¹³⁷

Жене су биле храбрије у односу на мушкарце, ако се узме у обзир њихов проценат учешћа у илегалној ослободилачкој борби. Драгињу Радовановић је Бранко Мишковић Блихер означио као комунисту, скојевца и члана актива на Сењаку. Пошто није хтела никога да ода на саслушању упућена је на трајни боравак у логору на Бањици.¹³⁸

11.3 СРЖ ПРОВАЛЕ

Специјална полиција је спремала ударац који је онеспособио целу партијску организацију на територији Београда и Србије. Ухапшена је Јелена Ћетковић, секретар МК КПЈ, 3. марта 1942. године. Овај догађај је представљао центар Мартовске провале. Са њом је ухапшен и секретар IV рејонског комитета Марко Јанковић. По свему судећи их је одао Лазар Дожић, алијас Сотир Сотировић, члан IV рејонског комитета, који је довео полицију на место где се одржавао састанак у улици Жоржа Клемансоа 43¹³⁹.¹⁴⁰

---

¹³⁶ Ако је ово тачно, онда из тога произилази да је Бранко Мишковић Блихер постао сарадник полиције пре његовог званичног хапшења 4. фебруара 1942. године, *НОПБУСУ*, 67-68.

¹³⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/4.

¹³⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/78.

¹³⁹ Данас се ова улица зове Светогорска.

¹⁴⁰ *БУРИР*, II, 390; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 199-200.

Преживели члан МК, Стеван Јовичић наводи у својој изјави датој 1957. године, да је Лазар Дожих био провокатор и да је као секретар IV рејона заврбован од полиције.¹⁴¹ Блажо Радуновић, који је после хапшења Јелене Ћетковић преузео вођење МК, у својим сећањима је навео да су провокатори, који су тада заврбовани; Дожих, Блихер и студент Тенко Далвовић, вожени улицама у аутомобилима како би показивали комунисте који би на основу тога били ухапшени. Директива партије је гласила, када неко угледа луксузни аутомобил требало би да уђе у прву капију у улици.¹⁴² Лазар Дожих је за разлику од својих колега провокатора био опрезан и није отворено долазио у просторије полиције. За њега је у ствари знао само шеф Бећаревић. Ухапшен је и пристао је да ради за полицију пре половине фебруара месеца.¹⁴³ Дожиха је открио Благоје Нешковић, који је упоредио рукопис са цедуљице коју је добио од шефа картотеке Специјалне полиције, Јанка Јанковића, и рукописом који је писао Дожих.¹⁴⁴

Над ухапшеницима тортура је била страховито сурова. Сергије Голубјев, Бећаревићев референт у IV антикомунистичком одсеку је изјавио, да је у затвору у Ђушиној улици била тзв. „летећа бригада“ састављена од агената најгоре репутације у лику Јована Витаса, Драгољуба Сремчевића, Владе Поповића и других. Скоро да нису излазили из затворских просторија где су јели, пили и спавали. Са столова су скакали по ухапшеницима и дебелим штаповима су их тукли по бубрезима. Дактилографкиња Невенка Веселиновић је причала да је у нужнику наишла на леш. Агент Јован Витас који се тада оженио извадио је златне зубе једном од убијених лица да би направио бурме за себе и супругу. Бећаревић је упркос притужбама штитио ове крвнике. Од сурових метода Голубјев је навео, шамарање, тучење по длановима са пендреком или жилом које су набављане из фабрике месних производа браће Бађака из Младеновца, обарање на патос с тим што би се руке ухапшенику везале ланцима као и ноге а стопала су била гола и окренута нагоре како би ухапшеник могао да буде бијен по њима. Агент Душан Хајдуквељковић је између два писаћа стола везивао човека који би тако висио везан уз мотку која се вртела као на ражњу

---

¹⁴¹ Историјски архив Београда, (=ИАБ), мемоарска грађа, (=МГ), број досијеа, (III-14).

¹⁴² ИАБ, 1242 МГ- IV- 20.

¹⁴³ ИАБ, УГБ СП IV, 73/43.

¹⁴⁴ БУРИР, 394.

а лице би било тада тучено са свих страна. Радан Грујичић је скакао са стола по трбуху затвореника који би остајао у бесвесном стању.¹⁴⁵ Слично је, само детаљно, дао изјаву и Божидар Бећаревић, који је на свом саслушању изнео методе мучења, повређивања, умирања под батинама и слично. Он се као искусан полицајац са одличним памћењем, суштински, сећао свих имена људи, и начина на који су завршавали своје суморне животе. Природно је, што се може видети, да је покушао да умањи ниво тортуре која је примењивана над ухапшеним лицима.¹⁴⁶

Ово је само део тортуре које су спровођене над ухапшеницима у Специјалној полицији. Према томе није зачуђујуће што је већина ухапшеника проговорила у току испитивања. Јелена Ћетковић је признала у току ислеђивања своју улогу у партији. Изнела је неколико имена за која се не може са сигурношћу уврдити да ли су истинита, осим имена Петра Ристића који је тада већ био ухапшен и имена Стевана Јовичића који је тада био у бекству.¹⁴⁷

Београдски илегалци су узвратили ударац Специјалној полицији, тако што су 6. марта извршили атентан на агента Специјалне полиције, Ђорђа Космајца и Обрада Залада. Сведоци овог догађаја у улици Змаја од Ноћаја су била два Фолксдојчера, Фридрих Безимер и Јакоб Новак који су по свој прилици у незнању, пуцали на агента Обрада Залада за кога су мислили да је атентатор.¹⁴⁸

Детаље о организацији овог убиства је након хапшења 9. марта, одао Петар Ристић, члан МК за Београд. Он је оптужио Јелену Ћетковић да му је крајем фебруара месеца 1942. године, на једном састанку МК, рекла да је добила задатак од предпостављених да организује убиство поднадзорника полицијских агената, Ђорђа Космајца. Пошто је Космајац живео на терену који је припадао III рејонском комитету, задатак је поверен Милићу Мартиновићу, Бранку Булату, Ђури Мађерчићу и Николи Стринеки. Мартиновић је добио оружје од секретара III рејона Милована Стефановића и секретара VII рејона Петра Гвојића. Након завршетка ове акције Ристић је о овоме обавестио надређеног из ОК, Миодрага Мију Ковачевића. Своју улогу у организацији атентата није одмах одао, већ

---

¹⁴⁵ ИАБ, 4224/МГ – 626, 39-40, 58-60.

¹⁴⁶ ИАБ, Записник са саслушања Божидара Бошка Бећаревића.

¹⁴⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/202.

¹⁴⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/68-69.

је то учинио на другом саслушању 8. маја 1942. године. Тада је признао да је тражио људство за овај атентат од Саве Алексића члана и Милована Стефановића секретара, III рејонског комитета.

Од њега је полиција сазнала и ко је организовао и учествовао у акцији отмице Иванке Муачевић Николиш из Опште државне болнице у Видинској улици 25. јануара 1942. године. Отмицу је организовао члан МК Стеван Јовичић. Ристић је навео и сва имена учесника ове акције која је знао.¹⁴⁹

Чланови III рејона, Сава Алексић и Милован Стефановић су ухапшени 13. марта 1942. године на уличном састанку. Наредног дана су одали све акције и имена која су знали. Сава Алексић је рекао иследницима за Јуру Чулу да је држао тајно складиште оружја на адреси Зелени венац 9.¹⁵⁰ Јуре Чула је успео да побегне у Земун, а пре тога је успео да сакрије оружје. Само у једном тренутку, у овом „Арсеналу“ се налазило више од двадесетак пиштоља, једна пушка, двадесетак бомби и више хиљада метака. Складиште је било смештено у два одељења једне шупе, замотано у масне крпе, постављено у лимене канте и закопано у земљу. До тада се оружје издавало уз помоћ лозинке.¹⁵¹

Ухваћени атентатори су признали своја учешћа у акцијама. Милић Мартиновић је признао учешће у атентату на лекара др Даниловића припадника покрета ЗБОР и на кафецију Радета Понорца, због његове сарадње са окупатором. Признао је и учешће у спасавању Иванке Муачевић Николиш и атентату на Космајца и Залада. И остали атентатори су одали своје улоге не само у акцији на службенике Специјалне полиције него и у свим осталим акцијама. Пиштољ за атентатора Ђуру Мађерчића је добијен од капетана Српске државне страже, Душана Јолића. Човек који је набавио пиштољ, Петар Булајић се бранио тако што је за себе рекао да је припадник покрета ЗБОР и да је мислио да ће пиштољ бити употребљен у ослободилачкој акцији у Босни. То је било тада често коришћено оправдање у сличним ситуацијама а употребио га је и капетан Јолић.¹⁵² Сва четири учесника атентата су се водили у картотеци Специјалне полиције као атентатори

---

¹⁴⁹ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/96.

¹⁵⁰ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/4; ИАБ, УГБ СП, IV, 73/108.

¹⁵¹ ИАБ, 1243/МГ II 12.

¹⁵² ИАБ, УГБ СП, IV, 156/33, 14.

ударних група.¹⁵³ За одмазду виши вођа СС-а Мајснер је наредио да се због овог убиства двојице полицајца и полицијског чиновника из Панчева, Алојза Крала, стрељају 150 комуниста из Београда и Панчева, што је и учињено 7. марта 1942. године.¹⁵⁴

Наступили су тешки дани за организацију КПЈ и СКОЈ-а. Рејонски комитети и јединице су разбијени и неповезани, без могућношћу комуникације са вишим и нижим органима. Како се обруч стезао остало је само да београдски илегалци елиминишу што више значајних припадника IV одсека, како би притисак попустио на разбијену организацију и њене делове. Следећи а и последњи припадник квислиншке управе који је убијен те године, је био Драгољуб Штерић, старшина I кварта. Одлучено је да извршилац атентата буде Карло Лукач, који је радио као келнер у кафани Гинић. Сава Милић и Предраг Вијоровић су имали задатак да му штите одступницу при бекству. Лукач је ушао, после 7 сати ујутру у зграду у улици Кнеза Павла 47 где је становао Штерић. Ту га је сачекао пре одласка на посао и усмртио.¹⁵⁵ Шта је даље било сазнајемо из извештаја агента I класе, Ђорђа Цонића, који се тог јутра нашао у близини па је чуо пуцањ у 7 и 50 часова испред улаза у зграду у којој је становао убијени Штерић. Видео је Лукача како ставља велики револвер у џеп капута. Тад је почео да јури за њим. Лукач је покушао да пуца на њега али се метак заглавио у цеви. У јурњави је у Будимској улици наишао на аутобус Српских оружаних одреда па је агент Цонић позвао припаднике који су били у аутобусу да му помогну у гоњењу. Наредник који је возио аутобус, је код кафане Блед пуцао у атентатора али је промашио. На крају је наредников помоћник, један четник добровољац, узео наредникову пушку и погодио Лукача, који је на почетку Таковске улице пао мртав. При претресу погинулог, нађена је једна дефанзивна бомба и легитимација на име Карла Лукача.¹⁵⁶ Након атентата спроведена је истрага у којој се помиње и неки мађарски обавештајни официр који је често долазио код Лукача у кафану. Наводи се да су често њих двојица разговарали а да Лукача пред атентат није било два дана у кафани. Ово је испричао полицији управник зоолошког врта Миодраг Савковић¹⁵⁷, изјавивши том приликом да о овом мађарском официру више података зна келнер Љуба из кафане

---

¹⁵³ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/32; ИАБ, УГБ СП, IV, 156/34; ИАБ, УГБ СП, IV, 156/39.

¹⁵⁴ Р. Ристановић, *наведено дело*, 229.

¹⁵⁵ Р. Ристановић, *наведено дело*, 230.

¹⁵⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/47.

¹⁵⁷ Миодраг Савковић је стрељан по ослобођењу Београда, ИАБ, УГБ СП, IV, 156/42.

„Гинић“.¹⁵⁸ У извештају од 14. марта .1942. године, полицијски агент Милан Вулетић је изјавио да је вероватно да је мађарски официр био веза Лукачу, јер је овај пре тога био у Мађарској и да је овај официр сумњив и Гестапо-у који већ има две пријаве против њега. Он је рекао да је Мађарски официр вероватно курир на релацији Београд Нови Сад. Изјавио је да је покојни Космајац долазио у кафану Гинић и да је разговарао са Лукачем, да су се познавали одатле, те да је овај лако могао сазнати адресу на којој станује Космајац.¹⁵⁹

Једно је сигурно, Лукач није усмртио оног кога је хтео. На мети је требало да буде брат убијеног, Владимир Штерић, по злу познати агент IV одсека, који се истицао зверствима према ухапшеним комунистима.¹⁶⁰ Сви поменути у овом случају као и убиству агената Космајца и Штерића су послати у логор на Бањици.¹⁶¹

11.4 ЕПИЛОГ МАРТОВСКЕ ПРОВАЛЕ

Једини преживели члан МК за Београд је био Стеван Јовичић, који је рекао Блажи Радуновићу, секретару V рејона да преузме вођење МК, уместо Јелене Тетковић, иако је био проваљен од Петра Ристића. Као везу на ниже му је предао Жику Петровића који се налазио испред II рејона. Радуновић је посумњао у Жику Петровића, јер је био човек који је много причао и био је гласан, али је искритикован због довођења у питање одлуке Благоја Нешковића, секретара ПК за Србију. Стеван Јовичић му је предао вишу везу, из Окружног комитета, Миодрага Мију Ковачевића званог и Плави. У међувремену је Жика Петровић ухапшен и пуштен из полиције како би радио за њих. Радуновић је опет

---

¹⁵⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/42, 15.

¹⁵⁹ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/70, 115.

¹⁶⁰ Р. Ристановић, *наведено дело*, 232.

¹⁶¹ ИАБ, УГБ СП, IV, 156/31.

посумњао што се показало тачним. Провео је месец дана затворен у кабинџ од лифта и након тога се склонио на слободну територију.¹⁶²

Према речима Благоја Нешковића, услед кршења његове директиве да чланови ОК не напуштају своје илегалне станове, дошло је до убиства секретара Тодора Дукина, који је отишао до стана своје жене у Шуматовачкој улици, 4. маја, а стан је већ био проваљен од стране Бранка Мишковића Блихера. Други члан ОК Миодраг Мија Ковачевић је такође изашао и био ухапшен али је прогутао отров који му се налазио у шпицу крагне и тако издахнуо у полицији. Нешковић је маја месеца одлучио да повуче и остале чланове ОК, Ивицу Девчића Обалца и Видоја Смилевског (Смиљевић). Тиме је престао да постоји ОК КПЈ који више није ни обнављан.¹⁶³

У току рата на територији Београда је постојао само један познати пример преласка из једног „табора“ у други па опет враћање у претходни. То је био случај агента Душана Јовановића, званог Жућа, који је ухапшен 4. маја 1942. године на измаку мартовских догађања. Он не само што је одао своје партијске другове, већ је почео да ради као полицијски агент. Сачинио је велики реферат о средњошколској активности СКОЈ-а од пре рата па све до тадашњих дана. Из неких, можда личних разлога освете и незадовољства, зато што је пребачен у Крагујевац, покушао је поново да ступи у везу са КП али је ухаћен октобра месеца 1943. године.¹⁶⁴ О овоме ће касније бити више речи.

11.5 „НОВО ВРЕМЕ“

Ово квислиншко недићево гласило, је било дневни лист које је користило власти у пропагандне сврхе како би придобило становништво на своју страну. Сачекавши да се заврши главни део Мартовске провале, 22. марта 1942. године у броју 273. под насловом „Велики успех београдске полиције“, је на својим странама донело исцрпан извештај о

---

¹⁶² ИАБ 1242 МГ IV 20, 4-12.

¹⁶³ В. Глишић, *наведено дело*, 37.

¹⁶⁴ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/210.

результатима акција Специјалне полиције и хапшењу око 80 функционера партије. Тако су отштампане слике свих главних учесника ове провале и стављене у овај број, укључујући, Јелену Ћетковић, Марка Јанковића, Олге М. Јовановић, Милована Стефановића и осталих. Ове слике одају лица уморних, измучених, испијених и резигнираних људи који једва чекају да се цела ствар заврши без обзира на резултат. Међу фотографијама погинулих илегалаца и оних у бекству, издваја се једно, Мирослава Букумировића, као једино лице које се смеши на фотографији.¹⁶⁵

11.6 БИЛАНС ХАПШЕЊА МАРТОВСКЕ ПРОВАЛЕ

У годишњем извештају стр. Пов. II бр. 38/43 од 4 марта 1943. који је од стране Специјалне полиције, а по налогу шефа Српске државне безбедности Драгог Јовановића, предат Фелдкомандантури 599, команданту СС-а генералу Мајснеру, немачкој полицији безбедности и Гебитскомандантури II, пише да је јануара месеца 1942. године у групи Драгана Родића ухапшено и задржано 15 лица, да је у групи Јелене Ћетковић и Петра Ристића ухапшено и задржано 158 лица. У сумарном броју до децембра месеца 1942. године је ухваћено још 8 група тако да је 1942. године кроз затвор одељења Специјалне полиције прошло 5465 лица од којих је пуштено 2654.¹⁶⁶

---

¹⁶⁵ „Ново време“, 22. март 1942, 1-5.

¹⁶⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 104.

12. СЕПТЕМБАРСКА ПРОВАЛА 1942. ГОДИНЕ

12.1 ОБНАВЉАЊЕ ПК СКОЈ-А И КПЈ

Након „Мартовске провале“ , организације КПЈ и СКОЈ-а су биле у веома тешком стању. Требало их је консолидовати, обновити и оспособити за даљи рад у скоро немогућим условима сталне присмотре и прогона. Услед таквих услова МК СКОЈ-а и није био обновљен све до после ослобођења Београда октобра 1944. године. Неки партијски руководиоци као Стеван Јовичић члан МК и Видоје Смилевски члан ОК КПЈ, су повучени у унутрашњост. У ПК за Србију је одлучено да се обнови МК КПЈ за Београд. За секретара је постављен Јанко Лисјак Пушка, док су чланови били: Разуменка Зума Петровић и Ђурђелина Ђука Динић. У МК је радикално редуковано број рејона са седам на четири услед десеткованости организације.¹⁶⁷ ПК за Србију су чинили: Василије Буха, који је дошао тада у Београд из окупираног Ниша и Мирко Томић који је после пропасти јединица у западној Србији илегално дошао у Београд. Он се бринуо и о војним пословима на челу привременог Главног штаба НОП Србије, заједно са Радивојем Јовановићем Брадоњом. На предлог Благоја Нешковића у ПК је ушао и Мома Марковић, дошавши са територије ОК Пожаревац. Овом секретаријату се придружио и Драги Стаменковић, секретар ПК СКОЈ-а. Пети члан је као и до тада био секретар Благоје Нешковић. Ово је био коначан списак комитета. Касније, у лето 1943. године овај секретаријат је био појачан доласком Петра Стамболића, коме ће секретар Нешковић предати све своје везе при свом одласку на југ Србије, у јесен 1943. године. ПК СКОЈ је био организован средином октобра 1942. године у Београду. На његовом челу се налазио Стаменковић у својству секретара са члановима Бором Дреновцем и Ивицом Девчићем.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ БУРИП, II, 398-399.

¹⁶⁸ Исто, 402-403, 405-406.

12.2 ГУБИЦИ РУКОВОДЕЋИХ КАДРОВА НА ПОЧЕТКУ ЈЕСЕНИ 1942. ГОДИНЕ.

На почетку јесени десила се случајна провала када је ухапшен Живан Стојиљковић, који је одао свог секретара четвртог рејона Миодрага Николића и члан Вујицу Живанчева. Обојица су ухапшени истог дана 4. септембра 1942. године. Вујица Живанчев је одао своју вишу везу у НОФ-у Данила Јањатовића који је припадао Чукаричком рејону.¹⁶⁹ Ухапшен је и Миле Иватовић који је одлучио да 7. септембра одведе полицајце Витаса и Блихера на свој састанак са вишом везом на углу улице Станоја Главаша и Далматинске. Као виша веза се појавила Милица Милојковић која је почела да бежи гурнувши на агенте бицикл али је веома брзо издахнула под мецима полиције. Данило Јањатовић је толико био злостављан и због тога одвођен у болницу, да када је сазнао да ће бити враћен по трећи пут у просторије Специјалне полиције, одлучио је да себи одузме живот 6. децембра 1942. године.¹⁷⁰

12.3 ГРУПА ИЛИЈЕ МРГИЋА И РАДИВОЈА БОЖИЋА

Повод за последњу акцију илегалца која се догодила у јесен 1942. године је била члан Партије Јелена Матић. Она је била ухапшена од стране Специјалне полиције још 23. јуна 1941. године. Из Бањичког логора је пуштена већ новембра исте године. Одлучено је било да се убије јер се основано сматрало да је постала полицијски повереник. Задатак је поверен члановима II рејона, Радивоју Божићу и Ратомиру Ђелмашу, који су само извршење задатка поверили крзнарском раднику Илији Мргићу коме је дао новац и налазио станове преко Матије Бућана. Мргић је имао задатак да са још двојицом ударника, њему непознатих, оде у улицу Алексе Ненадовића број 3, на којој је живела Јелена Матић. Представили су се као полицијски органи, те им је она отворила врата. Мргић је покушао да убије Матићеву камом али у томе није успео услед невештог руковања хладним

---

¹⁶⁹ ИАБ, МГ-27.

¹⁷⁰ БУРИР, II, 418-419.

оружјем. Рањена особа се домогла улице на којој је почела да бежи. За њом су потрчали и ударници. Ту се нашао жандарм који је сустигао Мргића ударивши га тупим предметом у потиљак, од чијег ударца је пао на плочник. Ухапшени Мргић је одао полицији сав свој дотадашњи партијски рад, потанко испрличавши све детаље од уласка у покрет с јесени 1940. године. Проказао је своје више везе Божића и Ђелмаша. Иако им није знао права имена он их је навео по личним описима и надимцима. Довољно је само што је навео име Стевана Јовичића који их је спојио у време Мартовске провале. Око избора мете за одстрел постојале су намере да се убију и агенти издајници Тенко Далвовић и Блихер. Ипак је одлучено да то буде Јелена Матић. Мргић је такође одао и све адресе на којима је боравио кријући се од органа као људе код којих је примљен на конак. Може се захвалити конспиративном раду партијске организације да нису откривена друга два ударника која су била са њим на извршењу задатка. По свему судећи није откривена ни виша Мргићева веза под надимком „Плави“, иако у литератури стоји да су Плави и Ратомир Ђелмаш иста особа.¹⁷¹ Ову тезу потврђују извештај о саслушању Илије Мргића у Специјалној полицији, рађен 22. 09. 1942. године, где он помиње обе ове особе.¹⁷² Такође у прилог ове тезе говори и исказ ухапшеног Радивоја Божића који је дао на саслушању, где такође помиње обе особе. Ускоро је ухапшен и Божић који је међу осталима одао и своју вишу везу Ђурђелину Ђуку Динић, члана МК КПЈ и секретара II рејона. У складу са начелима конспирације он није знао њено име већ је препознао у просторијама полиције. Клушко је почело да се одмотава по дубини, на реду је био овај рејон. Описавши детаљно свој рад одао је све којима је знао имена и надимке. Преживео је страхоте логора на Бањици јер је био послат у Немачку на рад. По повратку је ступио у партизанске јединице, где је чак постао и пилот ваздухопловства нове државе, али је 1944. године откривен и стрељан од стране јединица НОВ-а, због штете коју је нанео покрету и људима који су били ухапшени

---

¹⁷¹ Исто, 419.

¹⁷² ИАБ, УГБ СП, IV, 202.

и погубљени због њега.¹⁷³ Божић је одао две партијске јединице. Само је једна од њих имала по линији НОФ-а на вези око 225 људи, од којих су многи похапшени.¹⁷⁴

Ухапшен је и Војислав Илић, банкарски чиновник, бивши члан КПЈ. Пронађен је на мансарди у згради у улици Гундулићев венац број 39, код Зоре Обрадовић, члана КПЈ. Она је већ једном била хапшена децембра месеца 1941. године при покушају одласка у партизане у Лесковцу, али је пуштена фебруара наредне године. На саслушању је признала, како цео свој рад од 1941. године, тако и детаље да је свесно јула месеца сакрила Илића у свом и стану својих сестара, са ким је била у љубавној вези, као и да је радила по линији НОФ-а са вишим Илићевим везама, Ратомиром Ђелмашом и Радивојем Божићем. Они су тада сумњали у намере Војислава Илића који је пре тога био избачен из Партије због непослушности. Распитивали су се код ње о његовом држању. Такође је навела да је преко њих дошла у додир са Ђуком Динић, за коју је полиција мислила да се зове Мирјана Обрадовић до самог њеног стрељања. Идентитет јој није откривен. Ова храбра жена је на све начине, што дрскошћу праведника, што пркосом побеђеног покушавала да изигра службенике Специјалне полиције. Чак је на ислеђивању рекла да је погрешно навела средње слово имена на легитимацији у кварту јер је неписмена. Нису успели да открију ни идентитет њеног мужа, чувеног комесара Прве пролетерске бригаде, Филипа Кљајића. Толико је злостављања да је провела на болничком лечењу од 8. децембра 1942. године до 13. јануара наредне године. Стрељана је 25. маја 1943. године у Јајинцима.¹⁷⁵ Илић је био због неслагања са члановима Партије послат октобра 1941. године на слободну територију у Чачак. По слому Ужичке републике је некако стигао до Крушевца и тамо постао члан ОК КПЈ за тај град. Смењен је због неслагања и послат у одред. Он је то одбио и на своју руку се вратио у Београд, где је искључен из Партије због непослушности.¹⁷⁶

Илија Мргић је на свом саслушању одао и Матеју Бућана¹⁷⁷ који је био задужен за обезбеђивање станова и набавку легитимација. По свом хапшењу Бућан је одао Наду

---

¹⁷³ ИАБ, УГБ СП, IV, 202/23.

¹⁷⁴ БУРИР, II, 419.

¹⁷⁵ ИАБ, УГБ СП, IV, 202/23; ИАБ, УГБ СП, IV, 202/124.

¹⁷⁶ БУРИР, II, 419-420.

¹⁷⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 202

Мајденић, која је била задужена за рад на партијској техници. Нада Мајденић је на саслушању добровољно, изгледа без присиле, одлучила да потанко исприча све о свом раду у Партији који сеже још у 1940. годину. Потанко је описала све личности које су биле са њом у вези. Начин рада у партијској техници је описала до детаља. Захваљујући њеном признању, сазнајемо да се пропагандни материјал ради даље дистрибуције, делио на 15 комада у партијској јединици. Након тога би га поделила по најближим улицама са размаком од 2 до 5 минута. Све је било организовано по правилима конспирације, како ни једног тренутка не би била угрожена сигурност захваљујући евентуалној неопрезности. Марта месеца 1942. године је повучена са дужности помоћника реонског техничара јер је било сумње да је праћена од стране полиције. Захваљујући својој спретности, када је ухваћена у једном стану у коме се налазила илегално након Мартовске провале, добила је десет дана затвора због тога што није била пријављена на тој адреси. Успела је да побегне из кварта у коме је била приведена. Ратомир Ђелмаш је неколико пута требало да је пошаље у одред али то није успело. На крају је ухапшена али је пуштена због сарадње месеца октобра 1942. године. Након ослобођења града губи јој се сваки траг.¹⁷⁸ Између осталих, Нада је одала Слободанку Данку Савић која је пре свог хапшења успела да сакрије Славку Морић Паренту са којима је радила у техници ПК КПЈ.¹⁷⁹

Провала је ишла све даље и даље. Почетком октобра месеца је ухапшен Мухарем Чехић, кога је претходно одао Радивоје Божић. Чехић је био секретар једне јединице коју је оформио Ратомир Ђелмаш. Чехић је у истрази одао полицији да има састанак са Ђелмашем, који га је увео у партију још августа 1941. године. У извештају који је сачинио полицијски агент Дамјановић, наводи се да су њих двојица требало да имају састанак код Шесте мушке гимназије. При самом сусрету Чехић је нешто проговорио. На то се Ђелмаш мало издвојио и извршио самоубиство. Овај организатор ударних група није хтео да жив падне у руке полицији^{180, 181}.

Паралелно са овим догађањима је 26. септембра 1942. ухапшен Миленко Грбић, члан I РК. Наредног дана је одвео полицију са машинистом Александром Мартиновићем.

---

¹⁷⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 202/71

¹⁷⁹ БУРИР, II, 420-421.

¹⁸⁰ ИАБ, УГБ СП, IV, 202, ИАБ, УГБ СП, IV, 202/23; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 517-520.

¹⁸¹ БУРИР, II, 421.

Следећег дана је ухапшен секретар Грбићевог реона, инжењер Василије Ивановић, који је том приликом тешко рањен и није преживео до следећег дана. Мартиновић је такође одао партијске организације у фабрици шећера, док је Миленко Грбић одао три партијске организације; у Министарству привреде, пољопривреде и шумарства, Министарству просвете и ћелију саобраћајних чиновника. У фабрици шећера су ухапшени Лепосава Михајловић Опка која је одао машиниста Мартиновић са којим је требала да се нађе на састанку. Њен задатак је био да организује једну јединицу у фабрици. Признала је да је дала свој бицикл Мартиновићу, који је тај бицикл дао Милицы Милојковић. Она је храбро бежећи од полиције погинула у Ђушиној улици, о чему је већ било речи.¹⁸² При њеном покушају да формира јединицу су ухапшени и многи радници. Проваљени су и многи обалски радници и графичари који су приведени. Такође су ухапшени и радници из Завода за израду новчаница, као и многи из министарстава, међу којима је и Словенац Јанко Сернец који је са својим земљацима формирао агитациону групу ради борбе против окупатора.¹⁸³ То су они Словенци који су након немачке окупације истерани из Штајерске, како би лакше била припојена Рајху.

У свом извештају генералу Мајснеру Драги Јовановић наводи да је почетком септембра 1942. године, ухапшено око 80 лица од којих је задржано око 40. Откривена су два партијска рејона и 12 партијских ћелија.¹⁸⁴ Сва ова лица су била вођена као део групе Илије Мргића и Радивоја Божића, иако је поготово Мргић, био на најнижој лествици партијске организације. Иако не тако дубинска, ова провала је након Мартовске провале представљала прави удар на слабу београдску партијску организацију, чије је људство више било десетковано разним мањим полицијским акцијама.¹⁸⁵

---

¹⁸² ИАБ, УГБ СП, IV, 202/122.

¹⁸³ УГБ СП, IV, 202/118.

¹⁸⁴ УГБ СП, IV, 202.

¹⁸⁵ БУРИР, II, 421-422.

13. МИЛОШ ПЕТРОВИЋ И МИЛОСАВ ТРАЈКОВИЋ

13.1 „РОГОЖАРСКИ“

Крајем октобра 1942. године, СП је ухапсила чиновника Управе града Београда Миодрага Јовановића, који је обављао дужност секретара једне ћелије на Дорћолу. Домино ефекат је задесио и до тада релативно недирнути III партијски рејон. Овај службеник је одмах одао своју вишу везу, секретара Милоша Петровића. Као по обробаном рецепту ефекта одмотаног клупка, он је одао јединицу са којом је био у вези, а на чијем челу се налазила Радмила Милановић Шнајдер. Она је већ била ухапшена наредног дана 27. октобра. Први пут је била ухапшена крајем марта у самом јеку провале, када ју је теретио Марко Јанковић. Пошто није било јаким доказа, а и она је остала чврста у својим изјавама, пуштена је. Овога пута није била такве среће, иако је негирала да познаје Петровића и да га никада није видела, службеници СП су је већ имали евидентирану у својој картотеци. Петровић је теретио да јој је лично дао наредбу да формира јединицу на Карабурми, што је она према његовим речима и учинила. С обзиром на то да је оптужба била директног типа и необоривог карактера, Радмила Шнајдер је завршила у логору на Бањици. Радмила и Драгомир Станковић Браца, који је био задужен за НОФ у њеној јединици а ухапшен је са њом, издржали су суочења са Петровићем.¹⁸⁶ Ухапшен је и техничар истог рејона и у исто време и радник Дирекције трамваја и осветљења, Јосип Кисељак. Одао га је радник и колега из истог предузећа Ненад Јуришић. Јосип Кисељак није одао ни једну информацију о комунистичкој делатности. Живот је окончао прогутавши отров.¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 170/55.

¹⁸⁷ БУРИР, II, 423.

Другу провалу је овај сарадник СП извршио у фабрици авиона и мотора Рогожарски, где је био запослен. Када је ухапшен, Петровић је одавао своје везе у фабрици, како по линији НОФ-а, тако и оне које су се тичале израде радио станице. Поставши полицијски повереник Милош Петровић је одао групу Јанка Лисјака, која је радила на изради радио станице на Зеленом венцу. Ухапшени су 29. новембра инжењер др Душан Докчевић, а нешто касније и техничар, Драгољуб Стојановић. Петровић је већ пре тога одао и Радмилу Шнајдер и Драгомира Станковића који су били повезани са Душаном Бањеглавим и Васом Пеговићем радницима у Рогожарском које је такође одао Петровић, а били су задужени по линији НОФ-а.

Бора Васиљевић и Јанко Лисак су студента Милосава Трајковића упутили на рад у фабрику Рогожарски како би тамо развио партијску активност, јер су тамо радници остали без везе коју је одао Петровић.¹⁸⁸ Тамо је ступио у везу са тамошњим активистом Ненадом Видовићем. Видовић је сумњао у њега, јер још није стизала информација о њему преко Лисака из Бање, од тамошње партијске организације. У међувремену, Лисак је Трајковићу дао још један задатак. Требало је да скупља хлебове и дели их на три дела, давајући их Лисаку, Адели Шинко Вранић и Милици Дачић.

Претходно ухапшени радници Рогожарског, Ненад Видовић и Бора Васиљевић¹⁸⁹ су одали Трајковића и он је ухапшен 17. јануара 1943. године док је радио на задатку прикупљању и расподели хлебова за скривене илегаце. Био је пуштен из притвора након десет дана као полицијски конфидент. У својој изјави коју је дао у полицији, каже да је из Врњачке Бање дошао у Београд децембра 1941. године, након тамошњег завршетка комунистичких акција. Ту је требало да се сретне са старим друговима који би га прихватили, али су они били или ван града, као Драгослав Драги Стаменковић, или су живели у Земуну као Димитрије Марчетић, са којим се ипак срео јануара наредне године, и који му је набавио пограничну пропусницу за Земун као раднику Жељезничке набављачке задруге. Радио је по линији НОФ-а скупљајући прилоге и шаљући их вишој вези. Више пута је одлазио и враћао се у Врњачку Бању повезујући другове са одредом

---

¹⁸⁸ Исто, 424.

¹⁸⁹ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/22. Податак да је Бора Васиљевић издао студента Трајковића се не може наћи у његовом записнику са саслушања у СП. Системом елиминације је остао само Ненад Видовић који је био у директној вези са Трајковићем.

који се налазио на том подручју. Једном приликом дошавши у Београд децембра месеца 1942. године, сазнао је да је веза коју је имао у Београду, Вујица Живанчев ухапшен и да се слабо држи и да би могао и њега да ода. Димитрије Марчетић му је саветовао да се за неко време притаји, и повезао га са Јанком Лисаком, који је намеравао да му као некомпромитованом, даје извесне задатке. У међувремену је ухапшен и Димитрије Марчетић у Земуну, у тренутку када је покушао да избави из болнице партијску активисткињу.¹⁹⁰

13.2 МИЛОСАВ ТРАЈКОВИЋ ОДАЈЕ ПАРТИЈСКИ ВРХ

Ухапшени Трајковић је одао информацију да тог истога дана када је био ухапшен, има састанак са Лисаком у Приштинској улици. Агенти, Сремчевић и Витас су ухапсили истог дана Лисака и код њега су пронашли исправе на име Јосипа Чињата, машинисте код немачке новинске куће Донауцајтунг. Лисак ништа није признао. Одбио је да узима храну. Услед исцрпљености која је изазвана неузимањем хране и батинама, секретар МК, Јанко Лисак, је умро у Државној болници 22. јануара 1943. године.¹⁹¹

Јанкова жена, Деса Лежајић, је 19. јануара обавестила партијску радницу Терезију Девалд, да је њен муж ухапшен, и да оде у Земун како би се распитала ко је Милосав Трајковић, јер мисли да је он провалио Лисака. Анка Будимир, сестра ухапшеног Димитрија Марчетића, није могла у ово да поверује. У међувремену је 28. јануара ухапшена Терезија Девалд која је у полицији признала да је пришла покрету захваљујући утицају свога брата Томаса, који се већ тада налазио у немачкој војсци на Источном фронту. Наводи да је радила по линији НОФ-а и да је брат такође упознао са Лисаком, кога она није знала по имену, него само по надимцима „Мали“ или „Пушка“. Такође наводи за брата да је послао у Београд како би тамо боравила на Интерној клиници, јер је била болесна од упале плућа а и требала је да посећује болесног активисту под лажним именом Миша Марковић, а то је било лажно име Милосава Трајковића. Осим овога, њен

---

¹⁹⁰ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/11.

¹⁹¹ БУРИР, II, 424-425.

брат Томас, је могао да набавља храну и документа јер је био, као и она, припадник немачке нације. Терезија је навела да је и Димитрије Марчетић Диша одао Лисака као и њеног брата, који је тада већ побегао у немачку војску како би утекао потери. Полицији је рекла да не зна где станује Деса Лежајић, коју је знала само по имену Деса, али да може да покаже да станује у Царице Милице 8. Још је навела да је након Лисаковог пада, код ње дошла у стан професорка Даница Михаиловић, коју је она само знала по имену Дана, како би нашла везу са Лисаком преко које би спојила са њим Божу Ракаса, јер је његова жена Адела Шинко ухапшена.¹⁹² Ову причу око студента Милосава Трајковића је потврдила и сестра Димитрија Марчетић, Анка Будимир, при свом хапшењу. Још је навела да је Милосав Трајковић дошао код ње уверавајући је да није полицијски доушник.¹⁹³ Ухапшена жена Јанка Лисака, Деса Лежајић, у свом признању није признала ни једну ставку по којој је терећена. Чак се до самог краја држала тога, да јој је име Милица Чобановић. Терези Девалд је у лице рекла на суочењу да не познаје ни њу а ни њеног брата, кога је виђала само у пролазу.¹⁹⁴ Тако да је и стрељана је под именом под којим је и заведена у Специјалној полицији.

13.3 МИРКО ТОМИЋ

Други крак провале је такође полазио од Милосава Трајковића. Партија је преко активисткиње Милице Дачић закупила стан у Кнеза Павла 26. у њему су у разним временским периодима боравили руководиоци КП: Разуменка Петровић Зума, Станислав Сремчевић, Ђура Гајић, Мирко Томић и други. Стални станари су били Милица и Разуменка. Поменути тројица мушакараца су изјавили, као прекаљени борци из одреда, да се полицији неће предати живи ако падну у клопку. На молбу Разуменке, Лисак је је ослободио дужности да преузима хлеб за месну технику од Милосава Трајковић, у кога

---

¹⁹² ИАБ, УГБ СП, IV, 234/44.

¹⁹³ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/47.

¹⁹⁴ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/43.

она није имала поверења а и већ је била оптерећена текућим задацима. Лисак је ту обавезу пренео на Милицу Дачић, која је ишла по хлебове од 8. јануара 1943. године. Лисак због неког разлога није био нарочито опрезан када је у питању Трајковић, јер оцена о њему није стизала са терена, из Врњачке Бање. Нешковић је захтевао од секретара МК да прекине односе са Трајковићем док не стигну подаци из одреда, али овај то није учинио. Из данашње перспективе можемо овакву неопрезност да изложимо осуди, али ствари треба посматрати из тадашњег угла. Партијска организација је толико била разуђена и десеткована, да је био важан сваки човек који је показао ма какву иницијативу, радећи више послова у исто време. По достави Милосава Трајковића, 17. јануара 1943. године, ухапшена је закупац стана у Кнеза Павла 26, Милица Дачић. Пошто је видела да је нема са хлебовима које је редовно доносила, Зума Петровић је привременим станарима у Кнеза Павла, Сремчевићу и Гајићу, рекла да напусте стан, што су они и учинили. Како би обавестили о ванредној ситуацији и могућој опасности остале који би наишли, ставили су сандук са исцепаним дрвима испред врата самог стана. Њих троје су отишли код Вере Ненадовић, како би сазнали од ње шта се дешава са Милицом Дачић. Пошто ни Вера није ништа знала са им о томе каже они су отишли од ње. Истога дана у послеподневним часовима, код Вере Ненадовић је дошао Мирко Томић. Ненадовићева му је испричала све детаље у вези са овим догађајем. Како би проверили шта се заиста десило, кренули су заједно до Железничке болнице. На крају је Томић одлучио да оде сам, како не би Веру изложио додатном ризику. Упркос свему, она је донекле ишла за њим. Када се приближио одредишту, агенти који су били у заседи, су појурили за њим. Њу је упозорио да се склони у капију, како је не би ухватили. Док је бежао, Томић је покушао да узврати ватром, али му се метак заглавио у цеви. Смртно је рањен а Вера Ненадовић је ухапшена.¹⁹⁵ Ухапшена Милица Дачић није одала ни једну информацију која би нашкодила покрету или људима који су радили у њему. Стрељана је у Јајинцима исте године.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ БУРИР, II, 427.

¹⁹⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/45.

13.4 III РЕЈОН

У међувремену је конфидент Трајковић, наставио са провалом по III рејону. Одао је већ истога дана када је ухапшен 16. на 17. јануар 1943. године, Аделу Шинко Вранић која је била комунистички активиста још од пре рата и тада је одржавала везе радећи по питању технике у III рејону. На свом саслушању је изјавила да јој је Милош Матијевић Мрша још маја 1941. године, довео у стан Божу Ракаса, који је у време ових хапшења био руководилац технике на III рејону. Навела је да су она и Ракас живели као муж и жена. Неколико пута су морали да мењају адресу у Београду и да су морали да селе и партијски материјал и технику, као што је био гештетнер, тј. машина за штампање. Одала је све људе са којима је била макар и у кратком контакту, као и адресе на којима су боравили. Овај њен опис врло добро илуструје напету психозу и време опасног живљења у коме су се тада налазили илегални партијски радници. На крају је рекла да јој је Милосав Трајковић, човек који ју је одао а коме није знала име, по Лисаковом наређењу доносио хлеб за илегалце. Навела је имена свих својих веза и виших партијских радника, којима је на жалост знала имена. Навешћемо само Милоша Матијевића, Тодора Дукина, Стевана Дукића, Јанка Лисака и друге. Одала је и Мирка Стојановића који је давао материјал њеном невенчаном мужу Ракасу, чије је хапшење помогла, рекавши полицији да он одлази код неког кочијаша Фрање, чије је право име било Хусо Османлић који је у то време био у бекству, у улицу Рада Неимара. На тој адреси је ухапшен Ракас 22. јануара 1943. године.¹⁹⁷

На саслушању, Ракас је навео да је био члан Уједињених радничких синдиката (УРС) још пре рата, а да је почетком рата био уведен у јединицу Јелене Ћетковић. Остали део приче око заједничког рада са Аделом се сложио са њеним исказом у полицији.¹⁹⁸ Следећи кога су одали Адела Шинко и Божа Ракас је био Мирко Стојановић, члан њиховог трећег рејона који је радио на техници. Стојановића је одао и Божа Ракас који је требало да има састанак са њим 14. фебруара. Пошто се Мирко није појавио, Ракас је одвео полицију у једну циглану у Вишњици где је овај илегално боравио. Ту је Стојановић био ухапшен са

---

¹⁹⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/42.

¹⁹⁸ ИАБ, УГБ СП, IV, 234/12.

својом девојком, активисткињом Софијом Гавриловић.¹⁹⁹ У свом признању, Стојановић је навео да га је за партијски рад врбовао Фридрих Бекер још марта месеца 1941. године. Мирко Стојановић је као керамичар радио у фабрици „Керамика“ А.Д. где је сакупљао прилоге за НОФ. Бекер му је октобра 1941. године саопштио да је примљен у Партију. У једници је радио са Јосипом Чебоклијем а виша веза им је био Мија Ковачевић. У једном тренутку у јединицу је ушла Софија Гавриловић, која је имала задатак да делује по женској линији, тј. да ради на придобијању жена за комунистички покрет. Након Мартовске провале је прешао на рад у другу јединицу. Јанко Лисак му је саопштио да му је задатак да буде техникер МК а да дотадашњи рад у јединици преда секретару који се налазио на њеном челу. Навео је такође и сва лица и адресе на којима је илегално боравио. У полицији је признао да би требало да има састанак са својом вишом везом, Ђуром Гајићем 16. фебруара, у Неготинској улици. Гајића је само знао под надимком „Црни“.²⁰⁰

13.5 СРЕМЧЕВИЋ И ГАЈИЋ

У свом извештају од 15. фебруара 1943. године, Божидар Бећаревић је написао да је Стојановић имао састанак са својом вишом везом, секретаром МК, који је био у друштву са још једним, тада непознатим лицем. У заказано време у 18 и 30 часова, Сремчевић је показао своју вишу везу. Обојица су пружили оружани отпор и ранили агента Радета Понорца у руку и ногу. За Станислава Сремчевића није могао бити одмах утврђен идентитет као ни за друго лице за које је установљено да је побегао истога дана, када је рањен и ухапшен Мирко Томић.²⁰¹ Чињеница је била та, да је у растушеној организацији Гајић имао функцију члана МК, а Сремчевић је требало да преузме улогу секретара МК.²⁰²

---

¹⁹⁹ БУРИР, II, 428.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ ИАБ, УГБ СП, IV, 237/71А.

²⁰² БУРИР, II, 429.

Наредних месеци, фебруара и марта је настављена хајка. Ухапшена је Славка Гаврилоић, жена др Марка Анафа, који је илегално, као комуниста и Јеврејин, са мајком живео у скровишту у њиховој кући у Краљевића Томислава 83а. У ову кућу су од почетка рата долазили бројни активисти.²⁰³.

14 . НОВЕ ПРОМЕНЕ У ОКУПАЦИОНОЈ УПРАВИ У ЈЕСЕН И ЗИМУ 1943. ГОДИНЕ

Поводом назнака које су указивале на скору капитулацију Италије и могућег искрцавања Савезника на јадранску обалу, Хитлер је 6. августа 1943. године реорганизовао Команду југоистока на следећи начин:

1. Оперативну команду над делом југословенског простора поверио је генералу Лотару Рендулицу и његовој II оклопној армији.
2. Задржао је генерала Лера у Грчкој на челу Команде групе армија Е.
3. За врховног команданта југоистока је поставио фелдмаршала Максимилијана фон Вајкса, с тим да су му Рендулиц и Лер били подређени. Вајкс је командовао и Командом група армија Ф.

На челу Команде југоисток-Србија је поставио генерала Ханса Фелбера, који је у војним питањима био подређен Вајксу, а по територијално-управним питањима непосредно му је била предпостављена Команда сувоземних снага (ОКХ). Њему су били потчињени команданти у НДХ, Албанији и на Цетињу. У НДХ је то био Глез фон Хорстенау, Албанији Кулман а после њега Гајб, а на Цетињу генерал Крајпер.

---

²⁰³ М. Анаф, *наведено дело*, 161; *БУРИП*, II, 429.

14.1 ФРАНЦ НОЈХАУЗЕН И ХЕРМАН НОЈБАХЕР

У Србији је Управни штаб Харалда Турнера укључен у састав Генералштаба тј. Оперативног штаба војног заповедника у Србији. Успостављена је превага војне управе над цивилном. Нови представник министарства Спољних послова у Србији је постављен у лику Хермана Нојбахера. Он је допринео заједно са Мајснером да се ослаби утицај Нојхаузена као Главног опуномоћеника за привреду у Србији. То је почело прво укључивањем његове управе у Управно-привредно надлештво војног заповедника, па све до Нојбахеровог хапшења јула месеца 1944. године.

Херман Нојбахер је дошао на ту функцију уместо Феликса Бенцлера, који је ту дужност вршио од 1941. године. Нојбахер је имао далеко већа овлашћења од свог претходника, јер му је лично Хитлер дао одрешене руке да обједини све снаге у борби против комунистичког покрета. Зато је и почео да фаворизује домаћу квислиншку власт, дајући јој више поверења и самосталности. Сам Нојбахер је био за много блаже одмазде за разлику од Мајснера. Недић је био за благо поступање према четницима, њиховим јатацима и таоцима²⁰⁴. У склопу блаже Нојбахерове политике се раније квоте за стрељање стављају ван снаге. У оквиру овакве политике, генерал Недић је отишао у посету Хитлеру 19. септембра 1943. године. Упркос овоме, није добио никаква проширења али му је Хитлер обећао да ће добити команду СДС-а и СДК-а од Мајснера, са чим се одуговлачило због Мајснеровог противљења.

14.2 РЕКОНСТРУКЦИЈА КВИСЛИНШКЕ ВЛАДЕ

Недић је 5. новембра 1943. године реконструисао владу. Танасију Динићу је одузео ресор министарства унутрашњих дела, које је доделио самом себи. Драгом Јовановићу је укинута функција шефа Државне безбедност која је се налазила у рангу министра. Драги је обављао само функције Управника града Београда и председника београдске општине.

---

²⁰⁴ Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 278.

15. УВОД У ОКТОБАРСКУ ПРОВАЛУ 1943. ГОДИНЕ

На обнови МК у пролеће и лето 1943. су радили чланови ПК: Нешковић, Иван Стамболић и Василије Буха. Од ранијег партијског кадра је остало око стотинак људи, што само симпатизера, што чланова. С обзиром на то да је обнова ишла појединачно, од особе до особе, партијски активиста Јелена Поповић је држала везу у Индустији мотора у Раковици преко активисте Илије Прице, држећи на вези око седамдесетак помагача НОФ-а. У министарству пољопривреде и министарству просвете је држала Веру Перишић и Воју Магазиновића. Она је имала везу са великом групом илегалаца тзв. групе „Центар“, коју су чинили Стојан Милановић, Душко Јовановић, Обрад Папић и Аћим Цицмиловић. Такође је држала везу са Душаном Богдановићем, подпредседником Народне Сељачке странке, чувеним нашим билологом Синишом Станковићем, Светом и Николом Поповићем. Преко Даре Стефановић је организовала састанак Станковића и Благоја Нешковића у Кабларској улици на коме би се разговарало о приступању покрету ових грађанских политичара.²⁰⁵

Нешковић је у лето 1943. године упознао Василија Буху са Јеленом Поповић. Њих двоје су имали партијски задатак да обнове београдску организацију, тако да се на тај начин гранала. Поповићева је откривена јула 1943 године тако да је морала да се склони у илегалу код Миле Зркић, у Торлачку улицу. Њене везе је преузео Буха. О тим временима Јелена Поповић је у својим сећањима навела да је у Београд дошла по партијском задатку у пролеће 1941 године. Након трагедије са Мирком Томићем, требало је да успостави везу са извесним инжењером у Индустији мотора у Раковици, у вези са израдом докумената. Преко једног младића који се звао Михаило Бартоњак је дошла у везу са инжењером Глишићем и радником Илијом Прицом, који се састајао лично са секретаром Нешковићем. На пролеће 1943. године ју је Благоје Нешковић одвео у стан Оливере и Мирка Парезановића у Ластиној улици. Тај стан је од прве године рата користила техника ПК.

---

²⁰⁵ БУРИП, II, 466.

Стан је имао изграђено склониште испод степеништа. Брачни пар Парезановићи су радили као чиновници у управи града. Секретар Нешковић јој је према њеним речима у лето те године упознао са Василијом Бухом како би обновили разорену партијску организацију. Радник технике ПК, Србијанка Букумировић јој је давала материјал за штампу који се налазио у стакленим флашама са дуплим дном. Она је тај материјал предавала Светиславу Каначком који је био задужен за технику ПК. Њен задатак је био и да формира и веже групе илегалца који би се даље спровели у одред или радили илегално у градским условима. На време је побегла из куће у Ластиној улици, а провала је била у току. У провали коју је начинио Буха, када је реч о техници ПК, Србијанка се држала чврсто тако да је ту зауставила провалу сопственим жртвовањем. Набављена су им документа као да раде у фабрици Икарус, тако да је Поповићева други, отишла у Земун, па на слободну територију.²⁰⁶

Секретар Благоје Нешковић, се августа месеца 1943. године, вратио са војно-политичког саветовања у Шумадији. Са њим је дошла и Вера Милетић, члан ОК за Пожаревац, са задатком да преузме везе и растерети обавеза Василија Буху, и да буде руководилац месне организације док се не формира нови МК. После Благоја Нешковића, Буха и Милетићева су у том тренутку били најбитнији чиниоци партијске организације у Србији. Вера Милетић је становала у у стану Парезановића у Ластиној 9, где се налазило складиште технике ПК. пре одласка на слободну територију у јесен 1943. године, Нешковић је Милетићевој предао на везу партијске раднике, избегле Словенце, Павла Прегела и Ивана Светела, како би израдили илегалну радио станицу. Као почетак ове веће провале ухапшени су почетком септембра делови групе Душана Јовановића Буквара, Обрада Папића и Стојана Милановића. У својим сећањима једини који је остао жив од ове тројице, Обрад Папић кафеџија из Балканске улице, који је држао рејон око Сава Мале, је навео да је априла 1943. године требало оживети одреде и борбу у Шумадији. Тада је упознао Милетићеву и Буху. Буха му је давао задатак да пребацује омладину у одреде на слободној територији што је и чинио. То сје и успевао да обави и са Илонком Хармош, женом Карла Лукача, која је побегла приликом спровођења у логор Бањица. Пошто је крајем лета 1943. године примљен у Партију, добио је важан задатак, да пребаци око 100

---

²⁰⁶ ИАБ 1240/МГ III 18.

људи код Сремчице, у Шумадијски партизански одред. Ухапшен је између 8. и 9. септембра исте године, по провали Душана Јовановића Буквара, који је био са њим у јединици. Под тортуром је признао да је имао састанак са инжењером Стојаном Милановићем, који је био ухапшен. И Милановић и Буквар су постали полицијски доушници. Вођени су улицама како би лично показивали активисте. У затвору у Ђушиној улици је дочекао хапшење водећих комуниста, Бухе и Милетићеве. Њиховим хапшењем су његов боравак и терећење били још тежи. Успео је да убеди Бећаревића да су подаци које је налазио код ухапшених комуниста са именом Обрад, у ствари био неки други у питању а не он. Наредне године марта месеца су га упутили на принудан рад у Немачку где је и дочекао крај рата.²⁰⁷

Након хапшења ове групе, Божидар Бећаревић је активирао старог знанца, повереника Лазара Дожића. Он је на улици препознао Оливеру Парезановић, пратећи је до њеног стана у Ластиној 9. У ноћи између 5. и 6. октобра су ухапшени Парезановићи. Вера Милетић се повукла у специјално изграђено склониште, али је била ухапшена због своје неопрезности јер је изашла из склоништа наишавши на агента који је ту дежурао. Истог дана је у Ластину 9 дошао и Буха те је и он ухапшен. Наишао је и најважнији члан технике ПК Светислав Каначки, али се у датом тренутку снашао и припуцавши на агенте им је умакао.²⁰⁸

15.1 СЛУЧАЈ ВЕРЕ МИЛЕТИЋ И ВАСИЛИЈА БУХЕ

Као студент филозофског факултета, још пре рата је припадала Комунистичкој партији. Деловала је око Пожаревца и околине. Средином фебруара месеца 1943. године наводи да је наступило тешко време за покрет у том крају услед навале четника са Хомоља.

---

²⁰⁷ ИАБ 1271/МГ 41

²⁰⁸ БУРИР, II, 468.

Директива ПК за Србију је гласила да се кадрови и јединице пребаце на терен Космаја у партизане. Она је била члан ОК за Пожаревац. На терену Ковачевца се кретала са Дражом Марковићем, њеним невенчаним мужем и Киком Дамњановић. Тамо је видела Радивоја Јовановића Брадоњу, команданта за Србију који је убрзо отишао за Шумадију, док су њих троје и Мома Марковић тамо отишли касније. У то време је на Космај дошао Благоје Нешковић коме су предали извештај о распаду одреда на тлу Пожареваца и околине. У Шумадију су отишли крајем јула 1943. године. Тада је већ тамо је био формиран I шумадијски батаљон јачине 120 људи који се стално повећавао. На терену је упознала чланове ОК за Чачак, Душана Петровића Шанета, Милку Минић и Ивицу Девчића Обалца. Међу сеоским становништвом је био посебно омиљен Шане. Мештани су од партизанских јединица тражили да их не напуштају и да их бране од четника који су тада већ увелико клали, пљачкали, силовали. Од борби су биле две успешне са Командом добровољачких одреда на Венчацу и са четницима код Гареша. То су биле апсолутно успешне борбе без губитака. Када је Нешковић пошао назад за Београд Милетићева је сазнала да је оформио бригаду у Шумадији а да је око Лесковца створена I српска дивизија. Директива је била да се стварају бригаде и батаљони а да постојећи одреди са највише 100 људи треба да им пружају подршку. Када је реч о односу према непријатељским јединицама Немце и љотићевце је требало убијати а припаднике Недићевих трупа разоружавати, са Бугарима је требало бити оштро у борби али их заробљене треба политички освешћивати да ратују на туђој територији, што је и допринело њиховој деморалисаности. Командант Радивоје Јовановић је уливао поверење и борцима и сељацима те је важило правило да је немогуће изгубити борбу када је он на челу што је до тада и била истина.

Пошто су везе биле прекинуте са њеним крајем, Нешковић јој је рекао да му у Београду требају некомпромитовани кадрови и да тамо није уопште страшно како важи мишљење о томе. У Београд су дошли са легалним исправама право у кућу Парезановића, крајем августа 1943 године. Првих недељу дана по њеним речима Милетићева није била партијски активна. У Ластину 9 је дошао Буха, кога је она знала по надимку Браца, како би је упознао. Нешковић јој је донео осим нове личне карте и хрпу материјала руком писану о стању у организацији а посебно детаљним подацима о Мартовској провали. Рекао ми је да су све везе скоро покидане и да већих провала неће бити. Да су многи

руководиоци морали да оду као што су: Брана Перовић, Милада Рајтер, Славка Морић Парента, а да од чланова КП има само око двадесетак активних. Саветовао ју је да мора бити будна и да се пажљиво креће по улицама града. Услед такозваних дивљих неповезаних група и симпатизера КП у Београду, Буха је морао да их лично повезује иако је био члан ПК. Међу неповезанима је био и један од радника у Раковици, помињани Илија Прица. Задатак је био да се поново стварају ћелије Рејонских комитета, организације АФЖ-а. Требало је радом обухватити и грађански слој становништва која није стала уз окупациони режим. Такође је требало стварати обавештајну мрежу како на улици тако и у полицији. Ради безбедног кретања стварати извиднице, врбовати курире. Чланови група никако нису смели знати једни другима имена, како не би дошло до великих провала као раније.

Највећи ударац је следио када је Милетићева испричала све што зна о својој вези са службеником СП Јанком Јанковићем. Нешковић је спојио је са њим. Састали су се 7-8 пута у стану Јанкове сестре Босе Обрадовић, у улици Веле Нигринове. Иследницима је рекла да је Нешковић за Јанка рекао да је поштен, мало наиван али да у ствари не зна зашто овај помаже покрет и да не даје нешто много значајне материјале. У тренутку му се чак учинило да овај ради за полицију као двоструки агент. Доносио је извештај о стању партизанских јединица у Босни, полицијски гласник, извештај о моралу агената док је шеф Бећаревић био болестан и о држању неких ухапшеника као што су Обрад Папић, Стојан Милановић и Душко Јовановић. При том је навео да ће Милановић све одао а да Душка Јовановића, званог Буквар водају по становима скојеваца. Нешковић је Милетићевој рекао још и да се ради на стварању новог канала у УГБ-у преко кога ће се информације много брже добијати, него преко Јанковића. Испричала је да је Нешковић рекао када је одлазио из Београда да ће из унутрашњости Србије послати добре атентаторе који ће имати задатак како да чувају руководиоце, тако и да отму шефа одсека Бећаревића. Поред њега требало је ухватити и ликвидирати Радана Грујичића, Штерића, Витаса, Сремчевића а посебно издајника КП Блихера. Такође је рекла да је Буха упознао са скојевком Даницом Вучетин, која је требало да јој буде извидница на састанцима. Посебан задатак је имала на спајању такозваних „дивљих“ група које су биле неповезане са Партијом. На вези је имала укупно три групе са приближно 140 чланова. Такође је

навела и три предузећа у којима је имала контакте и јединице. То су била: Индустрија мотора у Раковици, Ковница новца и Народна банка.²⁰⁹

Ухапшени Василије Буха је испричао све што је знао и у чему је учествовао још од пре рата. Као чланове ПК за Србију пред сам рат је затекао Александра Ранковића као политичког секретара, Спасенију Цану Бабовић као организационог секретара и чланове, Момчила Марковића студента медицине, Милоша Матијевића Мршу, Вукицу Митровић и Љубинку Милосављевић која је била представник СКОЈ-а. На дан мартовских демонстрација 1941. године је добио налог од Милована Ђиласа, да са његовом женом Митром Митровић отпутује у Загреб и тамо поднесе усмени извештај секретару ЦК КПЈ другу Титу, о томе како су протекле демонстрације у Београду. Према његовом утиску Тито је био незадовољан што је Партија узела учешће јавно у демонстрацијама, и да је зато одлучио да дође у Београд. После демонстрација је одржано покрајинско саветовање КПЈ за Србију у једном стану на Чукарици у стану Лазара Кочовића чиновника Окружног суда ухапшеног и стрељаног у лето 1943. године. Присуствовали су сви чланови ПК сем Ранковића, кога је замењивао Раде Кончар. Састанку је присуствовао и Благоје Нешковић, који је тек после ових догађаја постао секретар ПК . поред многих других састанку су присуствовали Петар Стамболић и Мирко Томић. Главном делу састанка је присуствовао и Тито. Било је речи о предстојећем рату и организацији Партије у одбрани земље. Буха је потанко изнео стање у нишком и лесковачком округу у којима је боравио пар месеци након априлског бомбардовања.

Маја месеца исте године се вратио у Београд јер није могао опстати више на терену. Ту је затекао др Нешковића тада већ секретара ПК и Мирка Томића, који је недељу дана пре тога дошао из ваљевског краја. Поред њих тројице, члан ПК је био и Мома Марковић на раду у Пожаревачком округу. Иако је стање у партијској организацији било тешко у лето 1942. године створен нови МК за Београд. Пошто је био компромитован од маја до новембра 1942. године, није излазио из стана. Већина веза је била погубљена. У таквој ситуацији дошло је до сукоба између Мирка Томића и ваљевског партијског руководства, а након тога и са Нешковићем због разбијања ваљевског одреда. Томић је привремено био

---

²⁰⁹ Архив Србије (=АС), Фонд безбедносно информативне агенције 20 (=ФБИА 20), Специјална полиција (=СП), одсек број IV (=IV), Браничевски округ (=БО), град Пожаревац (=П).

суспендован док виши форуми не донесу одлуку. Ради побољшања оваквог тешког стања позван је Мома Марковић, који је дошао тек децембра 1942. године. Његовим доласком ствари се нису побољшале. Требало је обновити београдску партијску организацију. Под руководством Томића је формиран нови МК у коме су били Томић, Станислав Сремчевић, Јанко Лисак. Као четвртог члана наводи неког Ђурића, а у ствари то је био Ђура Гајић, коме он није знао право име. Такође је у полицији иследницима изложио детаљно стање партијске организације у Србији у јесен 1943. године. Тада се у Београду чекао долазак Петра Стамболића из Срема који је кооптиран у ПК од стране вишег форума, а који је требало да остане у Београду и да завршава техничке послове. Тешко се кретао јер је био инвалид услед рањавања, што је отежавало посао. Тада је у покрајинском секретаријату одлучено:

1. Да после Нешковићевог обиласка Шумадије у лето 1943. године и војно-политичког саветовања, се Нешковић врати у Београд, како би надзирао рад а након тога да крене на југ у Лесковачки округ са задацима као и у Шумадији, како би се тамо створиле бригаде и евентуално нека мања слободна територија.
2. Да Драги Стаменковић формира ОК СКОЈ за Космај и Крагујевачки округ као и скојевска саветовања.
3. Да Петар Стамболић преузме од Нешковића све техничке и административне послове и да све учини како би се набавила радио станица која би се оспособила за функционисање.
4. Да Буха уз помоћ професорке Јелене Поповић, створи мала упоришта у граду из којих би се створила месна организација. Да се омогући слање бораца у одреде, на чему је Нешковић инсистирао.
5. Да се Земунска организација одвоји од ПК и организационо преда Срему, што је и одмах учињено.
6. Да се стварају НОО одбори, организације УСАОЈ-а и АФЖ-а у унутрашњости.

7. Да секретар Нешковић на терену одабере што пре и пошаље у Београд два искусна руководиоца за рад и обнову београдске месне организације, зато што је Буха компромитован па би што пре требало да изађе из Београда на терен.

Након тога су Нешковић и Стаменковић отишли у Србију. Буха је одао све групе, предузећа и организације са којима је радио са Јеленом Поповић. Тако је навео тзв. групу „Центар“ у којој су се налазили Душан Јовановић и Обрад Папић, Министарство пољопривреде, фабрику у Раковици и Илију Прицу у њој, Поштанску штедионицу и друге.

Буха је затим наве да се Нешковић августа 1943. године вратио у Београд после саветовања, из Шумадије и довео са собом Веру Милетић, студенткињу, члана ОК Пожаревац са задатком да што пре од Бухе преузме неке везе јер је био преоптерећен. Буха потврђује наводе Vere Милетић да је требало да буде привремени члан МК док се не оформи ново руководство. Резултати рада су били испод очекивања. Успостављена је веза са око 10 предузећа и још 10 појединачних веза. У одред је послато само 26 лица. Прилози НОФ-а су били испод очекивања. Станова је било премало, па су састанци одржавани на улици али је избегавано да буде више од двоје лица на њима. Затим је помињао „дивље“ остатке партијских јединица који су били раштркани и спајани једни са другима. После одлуке о коначном одласку Нешковића из Београда, поред задатака који су се тицали омасовљења организације и везивањем са ЦК, одлучено је да се створе окружни НОО и да се изврше припреме за отварање АВНОС (Србије) које би бројало пет лица, а то су: Мома Марковић, др Сениша Станковић, Петар Стамболић, Душан Богдановић и Душан Петровић Шане. Такође је требало и да окружни одбори предложе делегате за пленуме АВНОС-а. Према Бухиним речима, Нешковић је требало да се врати после 7. новембра исте године и оцени постигнуте резултате по овим задацима.²¹⁰

Након оваквих информација које су добили службеници СП, уследила су велика хапшења. Буха у саслушању није одао раднике партијске технике сестре Букумировић, али је то несмотрено учинио када је у његову ћелију убачен провокатор. Он је послао поруку Јованки Букумировић Богдановић у чијем стану у Мокролушкој улици је Каначки направио склониште. Сестре Букумировић су биле курирке ПК КПЈ. Одмах након Бухиног

---

²¹⁰ ИАБ, УГБ СП, IV, 183/15.

хапшења су ухваћене све четири сестре: Јованка, Србијанка, Ружица и Видосава. Од њих четири, рат нису преживеле Србијанка која је стрељана септембра 1944. године и Јованка која је убијена у ходнику бањичког логора истог месеца док је са осталим заточеницима покушала да убије заменика управника логора Чарапића и злогласног Кригера. Пети Букумировић, брат Мирослав је страдао још 1942. године о чему је већ било речи.²¹¹

15.2 ЈАНКО ЈАНКОВИЋ, ЦВЕТКО ЦРЊАК И ДРУГИ

Код Вере Милетић је пронађена цедуља са рукописом Јанка Јанковића. Он је ухапшен 8. октобра 1943. године а десет дана касније је спроведен са Цветком Црњаком просторје Гестапо-а. Душан Јовановић Жућа је претучен у полицији па су га Немци преузели тек јануара наредне године. Црњака је одао Буха. Полицајац Црњак је оптужен да је пратио Нешковића на слободну територију као и да је давао муницију и оружје комунистима. Са њим су ухапшени и његови сарадници, наредник СДС-а Сима Црњански, агент Љубиша Топаловић и поднаредник страже Саво Драговић.²¹²

Јанка Јанковића је лично ухапсио 8. октобра 1943. године, Бећаревићев заменик, Радан Грујичић, опколивши кућу где је Јанко становао на Миријевском путу. Пошто је овај наводно био болестан они су га однели у просторије Специјалне полиције. На свом саслушању Јанковић наводи да од 1928. па до 1943. године се није видео са Благојем Нешковићем, док се са његовим братом видео више пута на улици пре капитулације. Пошто су обојица Крагујевчани, Јанковић није одолео притисцима Нешковића. Он је неколико пута, наводно преко воље, доносио извештаје са саслушања и предавао их између осталог Вери Милетић која га је и теретила. За своју сестру Босу Ђорђевић у чијем стану се ово одиграло, каже да није знала о чему се овде ради. Наводи да Нешковић није био задовољан ониме што му је Јанко доносио. Јанковић није одао никога коме би могао да нашкоди. Није навео ни своје колеге који су му давали информације као што су браћа

²¹¹ БУРИР, II, 469, Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 293.

²¹² БУРИР, II, 469-470.

Митровић.²¹³ Јанкова сестра, Боса Ђорђевић у својим сећањима наводи да је њен брат ступио у контакт са Партијом још 1940. године преко Спасеније Цане Бабовић. Пошто је познавао људе у Железничкој полицији, још тада је преносио партијски материјал из Крагујевца у Београд и обратно. По савету њиховог заједничког брата који је био са комунистима, Немање Марковића, пред рат је Јанко прешао из Опште у Специјалну, политичку полицију, како би могао бити на корист Партији. По паду Ђуре Стругара 1941. године, правио је планове са Нешковићем и Цаном Бабовић како би га ослободили. Јанко је доносио спискове стрељаних и заточених у Босину кућу, где су их обоје преписивали да би што брже могао да их врати. У томе му је помагао његов друг, један од браће Митровић Бора, који је за време рата радио у Специјалној полицији а после ослобођења је био на месту секретара Шумарског факултета. Захваљујући Јанковићу откривено је ко се крио иза надимка Сотир, те се сазнало да је то Лазар Дожић. Понекад је и он био иследник када није било других, а по савету Цане Бабовић је и он понекад ошамарио неког када се овај лоше држао. То се десило са доктором Годором Гошом Бороцким, који је лоше скривао летак а Јанко га је на то упозорио рекавши му да га боље чува. Пошто су били пријатељи и кумови, он и Јанко, Бећаревић је био бесан када му је Вера Милетић открила да је постојао план који је знао и Петар Стамболић, да се отме Божидар у неком орману а баш је Јанко правио планове за тај подухват. Након хапшења Јанко Јанковић и Боса Ђорђевић су се нашли у Ђушиној улици. У ходнику јој је Јанко рекао да је Вера Милетић испричала све без физичке присиле. Знало се да је Милетићева одала све адресе и људе код којих је била како у Србији тако и у Београду. Када је доведен на Бањицу затворени комунисти су скупљали све како би му олакшали тамошњи боравак као што су коцке шећера и слично, а посебно је у томе предњачила Радмила Шнајдер. Вера Милетић је поручила преко једне другарице на Бањици, да јој је жао што се овако завршило са Јанковићем али да је код ње пронађена цедуљица са његовим именом и да није било других особа са таквим именом. Заједно су стрељани Јанко Јанковић, Цветко Црњак и Душан Јовановић Жућа у Маринковој бари, 27. априла 1944. године.²¹⁴

---

²¹³ ИАБ, УГБ СП, IV, 40/354; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 568-575.

²¹⁴ ИАБ 2848/МГ 409.

Цветко Црњак је пре рата био сиромашног имовног стања па је стога отишао у државну службу, у жандарме, а након тога у полицијску школу у Земуну. Био је члан партије од априла 1942. године а учланио га је Јанко Лисак. У току рата је пребачен у Паробродску полицију, где је имао везе са друговима у немачкој грађевинској организацији ТОТ, и тако је успевао да пребаци илегалце из Београда у Земун и обратно. Пратио је и Благоја Нешковића на слободну територију. Био је човек који је чврсто стајао при својим уверењима, понекад и тврдоглаво, као када није хтео да оде на Космајчеву сахрану, па је тиме ризиковао да буде ухапшен. Он и његова жена Теодора Иванишевић су имали два стана, један у Београду а други у Земуну. Илегалци су боравили код њих у оба стана. Међу њима су били Јанко Лисак, Видое Смилевски, као и Буха који је код њих боравио око месец дана. Након Бухиног хапшења, Цветко Црњак је ризиковао и ипак отишао из Земуна у Београд. Ухапшен је на граничном прелазу на мосту 13. октобра 1943. године.²¹⁵

Код Бухе је пронађен извештај о стању у СКОЈ-у писан руком Душана Јовановића Жуће. Овај агент и бивши скојевац је поново покушао да ступи у редове Партије преко Слободана Седлара Бате, који је био откривен још преко полицијског повереника Наде Мајденић, и Слободана Луковића. Жућа Јовановић се правдао да је хтео да их открије и ухапси па им се зато приближио, а не што би поново хтео да ступи у њихове редове. За неуспех њиховог непривођења наводи свој премештај у Крагујевац што га је по његовим речима емотивно повредило. То његово откривање обојице Слободана се исувише отегло па је зато ухапшен. На питање зашто је дао поверљиве податке њима двојици, као што су, увид о провали СКОЈ-а као и заплећену архиву ОК за Чачак, он је навео да је разлог за то начин како би им се приближио и задобио њихово поверење.²¹⁶

---

²¹⁵ ИАБ 2842/МГ 404; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 575-585.

²¹⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 73/210; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, 574-575.

16. „НЕДОВОЉАН РАД“

Упркос доказаној верности и безрезервној оданости, немачке власти су омаловажавале рад Специјалне полиције. У преписци СИПО И СД вођеној од 19. фебруара до 19. марта 1943. са шефом Српске државне безбедности и шефом Специјалне полиције, Драгим Јовановићем и Илијом Параносом, истакнут је недовољан рад домаћих органа и истиче се пропуст службеника Специјалне полиције, којима је наводно 3. марта 1943. године побегао члан МК Петар Вулић звани Босанац, иако је тешко рањен са три метка од стране припадника Специјалне полиције. Критика се односила и на то да до тада није ухапшен ни један важан функционер КПЈ, и да су похватани само симпатизери. Критика се односила и на то да није идентификована личност Тита.

Драги Јовановић у извештају, Поверљиво II БРОЈ 526/943- IV 8. марта 1943. године, се правдао вишем СС фиреру, Шеферу, да је ухапшено доста чланова и функционера КПЈ и СКОЈ-а па их наводи поименично и да акцијом у којој је побегао Вулић није руководила Специјална полиција већ немачки СД, те да Вулић није био никакав функционер партије већ само „ужи симпатизер“.²¹⁷

---

²¹⁷ ИАБ, УГБ СП, IV, 107.

17. КРАТАК ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РЕЗУЛТАТУ СУЗБИЈАЊА КОМУНИСТИЧКЕ АКЦИЈЕ У БЕОГРАДУ²¹⁸

РАЂЕН 4.3.1943. ГОДИНЕ ОД СТРАНЕ БОЖИДАРА БЕЋАРЕВИЋА И ПРЕДАТ ИЛИЈИ ПАРАНОСУ

Како се партија руководила искуством раније борбе издала је директиву да се на руководећа места постављају радници који су се у оружаним акцијама показали борбени, свесни и издржљиви. У складу са тим партија је издала следеће директиве:

1. Стварање тајних организација на бази ћелија састављених од 3-5 чланова највише.
2. Чишћење и ревизију како партизанских одреда тако и ових ћелија које су спремане за најшири рад у масама.
3. Увођење у партију нових чланова њихово васпитавање и политичко уздизање и спремање за слање широм земље.
4. Посебна пажња се треба посветити раду са омладином која се треба мобилисати за рад у „фронту младих за народно ослобођење“.
5. Масама представљати борбу не као борбу за комунистичку власт већ за национално ослобођење уз стално формирање НОО широм Србије а која датира још из 1941. године а у које ће се узимати бивши опозициони политичари који би се користили за борбу против садашњег стања и стварање легитимитета међу народом. Окупација је у Београду затекла добро изграђену организацију а са ратом на истоку

---

²¹⁸ Овај извештај је подношен периодично, чак сваког месеца, од стране Божидара Бећаревић вишим органима, како би се имао увид у саму партијску организацију, статистику хапшеника и спроведених акција. У њему се могао видети и сам став оних који су радили извештаје.

многи функционери су напустили Београд и тиме избегли могуће прогоне и хапшења. Органи у Београду су успели да открију и похапесе велики број чланова Партије из нижих форума , два Месна комитета, један Окружни и једног члана ПК за Србију све до краја новембра 1941. године

Према званичним подацима на које нам указује заплењена партијска архива 1. јануара 1943. године, стање на дан 1. децембра 1941. године је било следеће:

Месни комитет Београд са Земунском бројао је:

1. 278 Организованих чланова Партије , који су плаћали 10 700 динара на име чланарине.
2. 1134 прилагача новца који су месечно уплаћивали 65 135 динара.

Док је стање на дан 1. јануара 1942. године било следеће:

Окружни комитет Београда Укључујући и Земун бројао је:

1. 243 чланова Партије који су плаћали 11376 динара чланарине
2. 1583 прилагача је плаћало 95076 динара на име прилога за децембар

Као што се из приложеног види број чланова се од 1.12.1941. године смањио за 35 у односу на 1.јануар 1942. године. Број прилагача је порастао за 449, мада ово стање није реално услед хапшења, те је вероватно да је одређени број сакупљача приказивао већи број прилагача, дајући новац из својих средстава.

Према евиденцији пронађене архиве Покрајинског комитета за период од 1. јануара до 1. фебруара 1942 број чланова Партије је порастао за 9 а прилагача за 175.²¹⁹

ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ КОМУНИСТИЧКИХ ГРУПА ОТКРИВЕНИХ У 1942. ГОДИНИ:

I ТЕРОРИСТИЧКА ГРУПА ДРАГАНА РОДИЋА. Откривена 6-15. јануара. Од којих је:

1. Ухапшених 19 лица
2. Пуштено 4
3. Егзекутирано 10
4. Конфинирано 5

II ТЕРОРИСТИЧКО КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ПЕТРА РИСТИЋА и ЈЕЛЕНЕ ЋЕТКОВИЋ. Откривена почетком марта 1942. године. Од којих је:

1. Ухапшено организованих чланова 158
2. Чланова Окружног комитета 2
3. Чланова Реонског комитета 15
4. Секретара јединица , ћелија 32
5. Техникара растурача илегалног материјала 3
6. Чланова терористичких група 13
7. Чланова одбора за скупљање прилога (НОФ) 5

---

²¹⁹ Бећаревић износи податак да је сваки прилагач морао да даје новац узастопно три месеца да би затим постао члан агитационе групе у којој мора провести најмање шест месеци како би био био кандидован за члана КПЈ.

8. Чланова јединица ћелија 86

Свега	158
Откривено али услед бекства хеухапшено	31 лице
Неидентификовано	21

III КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ВОЛИНА НИКОЛИЋА – МЕСНИ ОДБОР НОФ-А. Откривена 1. маја 1942. године. Ухапшено 28 лица међу којима се налази цео Месни одбор а чланови седам реонских одбора без чланова осмог одбора у Земуну

IV КОМУНИСТИЧКА ГРУПА МИЛИЦЕ МИХАЈЛОВИЋ. Откривена 4. септембра 1942. године.

Ухапшено 11 лица од којих:

1. Чланова Реонског комитета (убијен) 1
2. Секретара јединица 1
3. Чланова јединица 3
4. Секретара агитационих група 3
5. Чланова агитационих група 3

V КОМУНИСТИЧКО-ТЕРОРИСТИЧКА ГРУПА РАДИВОЈА БОЖИЋА И ИЛИЈЕ МРГИЋА. Откривено 19. септембра 1942. године.

Ухапшено и конфинирано укупно 71 лице од важнијих лица:

1. Чланова Покрајинског комитета 1
2. Чланова Месног комитета (секретара убијен) 1

3. Чанова Реонског комитета 4

4. Чланова партијске агитационе групе и других 65

VI КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ВЕРЕ РАДОСАВЉЕВИЋ И ДРУГИ. Откривено половином новембра 1942. године. Ухапшено 4 лица.

VII КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ЉУБИЦЕ СТОКИЋ. Откривена новембра 1942. године. Ухапшено 3 лица.

VIII КОМУНИСТИЧКА ГРУПА МИЈЕ БОШЊАКА. Откривена почетком децембра 1942. године. Ухапшено 18 лица.

IX КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ЖИВЕ МИЈАТОВА И ЂУРЕ ЈОВАНОВИЋА. Откривена почетком децембра 1942. године. Ухапшено 7 лица.

X КОМУНИСТИЧКА ГРУПА ЈОСИПА БЕНКОВИЋА И ДРУГИХ. Откривена почетком децембра 1942. године. Ухапшено 8 лица.

XI КОМУНИСТИЧКА ГРУПА МИЛОША ПЕТРОВИЋА откривена 26. октобра 1942. године. Ухапшено 12 лица међу којима и техникери, који су имали задатак да конструишу једну радио станицу. Међу њима један секретар реона и три члана РК и један секретар јединице.

XII КОМУНИСТИЧКА ГРУПА РУДОЛФА ЈОНТОВИЋА. Откривена 6. децембра 1942. године. Ухапшено укупно 12 лица од којих три секретара ћелија.

XIII КОМУНИСТИЧКО ОМЛАДИНСКА ГРУПА СКОЈ-А МИЛОРАДА ПЕТРОВИЋА И ДРУГИХ. Откривена јула 1942. године. Ухапшено укупно 147 омладинаца чланова СКОЈ-а од којих је један део конфиниран у логор Бањица а други упућен у Завод за принудно васпитање у Смед.Паланци. међу конфинираним лицима се налазе и три члана Месног комитета СКОЈ-а за Београд.

У току 1942. године кроз затвор Одељења Специјалне полиције прошло је укупно :

Ухапшеника 5465 лица

Пуштено на слободу 2654

Упућено у Концентрациони логор на Бањици 1007

Умрло у затвору 13

Издато за даљи спровод у унутрашњост 842

Упућено у Смедеревску паланку на принудно васпитање 62

Спроведено Гестапо-у 155

Превентивно хапшено 234

Предато Криминалној полицији 277

Предато Одсеку за Јевреје 17

Иступних кажњеника 8

Остало у затвору на дан 31. децембра 196

Утврђено је да ухапшена лица чије је чланство у Партији већ раније утврђено нису имала везу са покретом и оне групице ужих симпатизера која су ова лица држала уза се сматрају се дивљим. Ухваћено је једно партијско упутство које датира на 1. новембар 1942. године

а које садржи 30 тачака услова за пријем у Партију који сваки члан мора испунити тако да је то био производ великих провала и појачане будности њихове.

Лично су чланови МК, ПК и ОК излазили на терен да би остварили било какву организацију и повезивали се са обичним члановима агитационих група или разбијених ћелија. Ово одступање од конспирације је било недопустиво јер су таква лица падала у руке полицији на самом почетку 1943. године:

1. Један секретар београдског ОК
2. Два члана новоформираног Месног руководства за Београд
3. Три члана техничког апарата МК и ОК.
4. Два члана ПК за Србију од којих један секретар оба убијена приликом уличних борби
5. Три члана раније разбијених РК

Приликом ових хапшења је заплењена цела архива београдског ОК и један део архиве ПК, затим складиште оружја, муниције, експлозива, лажних исправа, један Тигл штампарија, два Гештетнера, велика количина хартије и фарбе, 14 разних штамбиља и печата за фалсификовање исправа српских и немачких власти итд.

Може се очекивати да се почетком пролећа појача партијска акција

У току 1942. године у сукобима на улици су убијена три органа власти а убијено је 8 комуниста од којих 7 наоружаних и то:

1. ЈОСИП ЧЕБОКЛИ, керамичар, секретар VI реона
2. ПЕТАР ГВОЈИЋ металски радник, члан РК
3. ТОДОР ДУКИН столар, секретар ОК
4. МИЈО КОВАЧЕВИЋ керамичар, секретар МК и члан ОК
5. МИЛИЦА МИЛОЈКОВИЋ свршена ученица, секретар РК

6. РАТИБОР ЂЕЛМАШ дипл. Правник члан РК
7. КАРЛО ЛУКАЧ келнер секретар једние и вођа ударне групе
8. ВАСИЛИЈЕ ИВАНОВИЋ инжињер, секретра МК

**КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ
ПРОПАГАНДЕ У БЕОГРАДУ И УНУТРАШЊОСТИ СРБИЈЕ ЗА МЕСЕЦЕ
ЈАНУАР И ФЕБРУАР 1943. ГОДИНЕ**

Рађен 5. марта 1943 од стране Бећаревића а предат Параносу

У вези са ефикасношћу рада УГБ-а противу комуниста који су појачали активност у складу са успесима бољшевика на Источном фронту

БЕОГРАД

После успешне године на почетку ове убијени су следећи функционери : Мирко Томић адвокатски приправник, секретар ПК КПЈ за Србију, Станислав Сремчевић дрејер члан ПК КПЈ за Србију и Ђура Н. члан МК КПЈ за Београд (у ствари Ђура Гајић). Поред њих откривени су и похватани Јанко Лисак монтер секретар ОК КПЈ за Београд, Адела Шинко

Вранић рукавичарка , Божидар Ракас кројач, и Мирко Стојановић, керамичар који су као опасни илегалци и техникери МК КПЈ за Београд а Стјојановић истовремено и снабдевач оружјем и муницијом терористичких ударних група. У вези са њима откривена је целокупна техника МК , складиште оружја и експлозива, средства за фалсификовање и припремање лажних исправа као и разни пропагандни материјал.

Поред овог ухапшен је већи број чланова и функционера као и што је откривен канал за пребацивање илегалца из Београда у Земуну и обратно, као већи број склоништа за прикривање илегалца. У току ова два месеца је ухапшено 12 секретара партијских агитационих група, већи број ових група као и извешан број ужих симпатизера и материјалних помагача комунистичког покрета.

У периоду од 1. јануара до 2. марта 1943. године прошло је кроз затворе ове Управе 508 лица осумњичених и оптужених за комунистичку делатност , које се види из следећег прегледа:

1. Упућено у логор на Бањици 56 лица
2. Предато немачким властима 10 лица
3. Упућено у Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци 25
4. Сprovedено властима у унутрашњост 3
5. Сprovedено Јеврејском одсеку 1
6. Сprovedено криминалној полицији 7
7. Пуштено на слободу 144
8. Налази се још увек под истрагом 262

Укупно 508

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАНДЕ У МЕСЕЦУ МАРТУ 1943. ГОДИНЕ.

Рађен 5. априла 1943 од стране Бећаревића на руке Параносу.

У току марта 1943. године кроз затвор Одељења специјалне полиције прошло је укупно 909 лица .

Од овога спада налица преостала из месеца фебруара 321.

Новоухапшених лица 588

Са овим лицима до 1. априла је поступано овако:

1. Пуштено на слободу 158
2. Упућено у Концентрациони логор 166
3. Предато Гестапо-у 10
4. Спроведено у Завод за принудно васпитање 16
5. Умрло у затвору 1
6. Спроведено Криминлној полицији 75
7. Спроведено другим властима 166
8. Остало у раду за месец април 317

Као важније истраге које је Одељење специјалне полиције спровело у току марта у Београду треба споменути следеће: у току марта месеца није запажена никаква живља актиност с обзиром на сломљеност организације у току претходног периода. Откривено је неколико агитационих група чији се рад углавном сводио на сакупљање навчаних и материјалних прилога за комунистички НОФ. Овај рад је запажен углавном код радника, док код омладине и интелектуалаца није ништа запажено. Константује се да је организација изузетно ослабила и неспособна за било какву озбиљнију акцију и рад. Покушај

комуниста на саботирању одзива обвезника за принудне радове није имао скоро никаквог успеха, што још једном доказује слабост партијске организације.

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ У МЕСЕЦУ АПРИЛУ 1943. ГОДИНЕ.

Рађен 8. маја 1943 године од стране управника града Београда а предат Немачкој полицији безбедности, Председништву министарског савета, Шефу Српске државне безбедности и Министарству унутрашњих послова

У њему се каже да је у току априла 1943. године кроз затвор Одељења специјалне полиције прошло укупно 669 лица

Од овог броја спадана

1. Лица преостала из прошлог месеца 310
2. Ухапшено у току априла 359

Од ових је:

1. Пуштено на слободу као невини 178
2. Упућено у концентрациони логор 188
3. Предато Гестапо-у 3
4. Спроведено у Завод за принудно васпитање 1
5. У болници на лечењу 19
6. Криминалној полицији предато 38
7. Другим властима предато 28

8. Остало у раду за месец мај 214

Од важнијих истрага у Београду је учињено: стагнација од месеца марта се протегла за месец април. Откривене су и мање групе и њихови чланови похапшени и упућени у логор:

1. Тзв. СЛЕПА партијска јединица Славка Трбојевића општинског чиновника, која је радила без везе за Партијом. Секретар ове јединице, извесни чиновник Министарства финансија није пронађен док су два члана Славко Трбојевић и Вељко Недељковић упућени у логор.
2. Упоредно са истрагом претходне јединице откривена је једна агитациона група у Главној телефонској централи коју је водио Владимир Ђорђевић чиновник Главног телефона. Ухапшено је 10 лица, од којих су 2 пуштена а 8 је конфинирано у логор на одређено и неодређено време према тежини.
3. Откривена је агитациона група Милутина Старчевића студента који је раније хапшен и кажњаван као комуниста, ухапшено је 3 лица. Ова група је била активна све од августа 1942. године.
4. Откривена је агитациона пропагандна група у столарској радионици Арсић. Ухапшено је укупно 14 лица од којих су 2 лица пуштена на слободу. 4 упућена на принудни рад као лакши кривци, а 8 стављено у Концентрациони логор. Рад је био сведен на сакупљање прилога за НОФ.

Поред ових лица у Београду ухапшено је и више лица из чисто превентивних разлога која су после окончања истраге пуштена на слободу.

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ У МЕСЕЦУ МАЈУ 1943. ГОДИНЕ

Рађен 5.јуна од стране Управника града Београда достављен: Заповднику немачке полиције сигурности и СС. Председништву министарског савета, министру унутрашњих послова, шефу Српске државен безбедности, Фелдкомандантури Београд, Немачкој обласној полицији II

У току маја кроз затвор Одељења специјалне полиције прошло је укупно 441 лице. Од овога броја спада на

1. Лица преостала из прошлог месеца 214
2. Ухапшено у току маја 227

До 1.јуна са овим лицима поступљено је на следећи начи:

1. Упућено у логор 110
2. Спроведено у Гестапо-у 10
3. Предато Криминалној полицији 29
4. Умрло у затвору 3
5. Пуштено на слободу 109
6. Упућено у Завод за принудно васпитање 16
7. Предато другим властима 41
8. Остало у затвору за месец јун 123

Као важније истраге које је Специјална полиција у мају водила су следеће:

Важнијих ни већих провала није било. Једино је примећено да су врбоване веће групе за одлазак у партизане. Организационо јединство међу овим групама није било. Отишло је

око 20 лица . без обзира на одлуку Москве о распуштању Коминтерне , рад Партије се и даље осећа.

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ У МЕСЕЦУ ЈУНУ И ЈУЛУ 1943. ГОДИНЕ

Рађен 4.августа од стране Управника града Београда достављен: Заповднику немачке полиције сигурности и СС. Председништву министарског савета, министру унутрашњих послова, шефу Српске државен безбедности, Фелдкомандантури Београд, Немачкој обласној полицији II.

Кроз затвор Одељења специјалне полиције је прошло укупно 488 лица. Од овог броја спада 123 лица из претходног месеца маја а ухапшено у току јуна и јула 365.

1. Упућено у логор 48
2. Сprovedено у Гестапо 8
3. Предатно Криминалној полицији 68
4. Пуштено на слободу 171
5. Упућено у Смедеревску паланку 10
6. Предато другим властима 13
7. Остало у затвору за месец август 170

Као важније истраге већих провала није било. Организовани рад комуниста није постојао. једино је запажено веће врбовање за одлазак у партизанске одреде али није било ни нарочитих резултата. У Београду је рађено на ревидирање и контролисању већ раније

пуштених лица те је Одељење било у могућности да у унутрашњост пошаље већи број службеника.

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ У МЕСЕЦУ АВГУСТУ 1943. ГОДИНЕ.

Рађен 8. септембра од стране Управника града Београда достављен: Заповеднику немачке полиције сигурности и СС. Председништву министарског савета, министру унутрашњих послова, шефу Српске државен безбедности, Фелдкомандантури Београд, Немачкој обласној полицији II

Кроз затвор је прошло укупно 304 лица а од овог броја спада на лица преостала из месеца јула 160 а новоухапшених 144.

До 1. септембра са овим лицима је поступано на следећи начин:

1. Упућено у логор 64
2. Спроведено Фелдкомандантури 2
3. Упућено у Смедеревску Паланку 12
4. Предато Месној полицији 8
5. Предато Криминалној полицији 4
6. Предато другим властима 16
7. Остало у затвору за септембар 125

Што се тиче акција већих провала није било. Организације нису биле такође повезане. Једино је као и пре било примећено врбовање за одлазак у одреде без неких нарочитих резултата. У улици Краљевића Томислава 73, откривена је кућа која је служила као

склониште за прикривање већег броја виших комунистичких функционера. Кућа је имала тајних зидова у којима су инсталирана електрична звона за аларм.

Крајем месеца августа ухапшена је једна чиновничка комунистичка група у Београду. О резултату ове истраге поднеће се следећег месеца извештај.

КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА СУЗБИЈАЊУ КОМУНИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ У МЕСЕЦ СЕПТЕМБРУ 1943. ГОДИНЕ

Рађен 4. октобра од стране Управника града Београда достављен: Заповеднику немачке полиције сигурности и СС. Председништву министарског савета, министру унутрашњих послова, шефу Српске државне безбедности, Фелдкомандантури Београд, Немачкој обласној полицији II.

У току септембра 1943. године кроз затвор Одељења специјалне полиције прошло је укупно 465 лица. Од овог броја 138 спада на лица преостала из месеца августа и 327 новоухапшених.

До 1. октобра са овим лицима је поступано:

1. Упућено у логор 75
2. Предато немачкој полицији 2
3. Упућено у Завод у Паланци 20
4. Предато криминалној полицији 13
5. Предато другим властима 11
6. Пуштено на слободу 11

7. Остало за месец октобар 233

Као важније истраге након стагнације осетила се у Београду јача активност комуниста и њихових сарадника. Половином септембра ухапшена је група од 25 лица. Закључено је да уведена нова форма у погледу организационог повезивања и појачане конспиративности. Била је заплењена извесна количина пропагандног материјала. Истрага је у току и биће ускоро завршена. Поред ове провале извршене су и следеће:

1. У септембру завршена је истрага противу једне групе чиновника Хипотекарне банке која је радила на прикупљању прилога за НОФ. Рад ове групе датира још од 1941. године и утврђено је да су скупили око 20 000 динара. Свега је ухапшено 8 лица од којих су 2 пуштена на слободу а 6 упућено у логор .
2. Откривена је један група од 6 лица приватних чиновника и чиновница који су давали прилоге и санитарски материјал. Једно лице је упућено у логор а остали у Завод за принудно васпитање.
3. Откривена је једна група од 8 лица чиновника и чиновница Министарства финансија који су још од 1941 прикупљали средства за НОФ. Ова група је откривена у вези са хапшењем на терену Љубице Илић, која је руководила радом ове групе. Два лица су упућена у логор, једно на принудни рад у рудник а једно је кажњено затвором.
4. Крајем месеца септембра откривена је једна неоформљена група која је била повезана са партизанима у околини Пожаревца. Прикупљали су новац, одећу и лекове. До сада је ухапшено петоро лица и истрага је у току.

У току месеца је продужена истрага над Славком Гавриловић из Краљевића Томислава 73 у чијем је стану нађено тајно склониште за партизанае, комунистички материјал, као и санитарски материјал, количина животних намирница, одела, обуће итд.

Према томе можемо закључити да је комунистичка акција на територији Београда носила карактер формирања тзв „дивљих“ комунистичких група , које су биле везане са шумом. Њихов рад је увећини ликвидиран.²²⁰

---

²²⁰ УГБ СП, IV,107.

ЗАКЉУЧАК

Остаће отворено питање још дуго времена, од кога су почињале провале, без обзира да ли се ради о Мартовској, по обиму највећој у току рата у Београду или другим, само условно речено, мањим. Сигурно је само да су постојали провокатори у СКОЈ-у и КПЈ који су радили за полицију из ових или оних разлога, нама знаних или не. Довољно је, да је постојало само пар њих, како би почела да се руши кула од карата.

Једно од објашњења разорних непријатељских провала и њених домино ефеката, можда је пружио Благоје Нешковић. Он је критиковао СКОЈ због рада у њему. За скојевце је рекао да су били много бучни у своме раду и радили све легално на журевима, упркос опасностима. Тврдио је да није био у стању да их заустави, као ни бујање СКОЈ-а. После провала је рекао да више није ни обнављао њихов рад. Оставио је само ПК СКОЈ-а, на чије чело је поставио Драгог Стаменковића у јесен 1942. године, а са њим су комитет чинили Бора Дреновац и Ивица Девчић Обалац.²²¹ Он криви ову организацију, јер су по његовим речима, из ње изникли провокатори, док их у партији није било, већ само провалника, који су показали слабо држање али нису били издајници.²²² Мартовска провала јесте била највећа по свом обиму, али за њом нису заостајале ни оне мање након ње. Клушко које је почело да се одмотава у градској партији од јесени 1942. године је трајало све до пролећа наредне године, да би завршни ударац партијској организацији Београда задали њени руководиоци из самог врха, Вера Милетић и Василије Буха. То је основна одлика Јесење провале 1943. године. Њу су извршили главни руководиоци за разлику од оне с јесени 1942. године или већ помињане Мартовске.

Светозар Вукмановић Темпо и Владимир Дедијер су оптужили Благоја Нешковића да је прихватио став Коминтерне да се револуција води по градовима и да је зато био „забункерисан“ у граду. Документа која би потврдила ову њихову тврдњу нису пронађена,

---

²²¹ В. Глишић, *наведено дело*, 37.

²²² *Исто*, 58.

тако да ова теза остаје само неоснована претпоставка.²²³ Треба имати у виду да су тада биле прекинуте везе са слободном територијом, а можда искусни Шпански борац Нешковић није хтео олако прихватити непроверене и несигурне ставове о изласку из града и тако оставити организацију без контроле. Сигурно је да организација није била нити дорасла, нити је била довољно јака да издржи неравноправну борбу са вишеструко јачим и већим непријатељем. Оружја, хране и одеће није било а и оно што је било то се преко Народноослободилачког фонда илегално сакупљало за борце на слободној територији. Како било, оптужбе са било чије стране више немају сврху и не могу постићи циљ како би се изгубљени животи вратили, а људске патње поништиле.

Чланови ћелија и рејонских јединица су ницали и нестајали попут вилин коњица или печурки после кише. Њихова имена су само остајала запамћена јер су била записана услед постојања полицијских записника о саслушању. Оно што у њима није записано, су муке и тортура кроз коју су прошли у току ислеђивања. То се само могло наслутити по искривљеним потписима исписаних дрхтавим рукама на крају записника. Читалац може лако запазити мноштво имена и мањих или већих функција у градској партијској организацији, које га лако доводи у непрегледну маглу од замршеног конца, од које му се чини да никад неће разазнати почетак и крај оивичен именима.

Тек на крају рата се делимично сазнало о узничкој патњи током тортура, од стране преживелих другова или што се могло дознати из записника са ислеђивања службеника Специјалне полиције, тачније IV антикомунистичког одсека. Циљ овог рада није био да судимо о томе да ли су сужњи могли да издрже муке или не, већ да прикажемо какав је владао терор тадашњег времена на овом простору. Мање је важно да ли је нешто епохално откривено овим истраживањем, иако је макар и приближавање називи апсолутном сазнању само по себи срећа, већ је прави циљ био открити кроз какву су психозу и начин живота пролазили млади људи који су животе дали за нешто што се може назвати борбом за боље сутра.

---

²²³ Исто, 81-82, 84.

СКРАЋЕНИЦЕ И ОБЈАШЊЕЊА

Аст – Abwehrstelle – Територијална установа Абвера (Војна обавештајна служба)

Бдо – Befehlshaber der Ordnungspolizei – заповедник полиције поретка

БдС – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes – заповедник полиције безбедности и службе безбедности

Гестапо – Geheime Staatspolizei – Тајна државна полиција

ИАБ – Историјски архив Београда

КПЈ – Комунистичка партија Југославије

МК – Месни комитет

НОП – Народноослободилачки покрет

НСДАП – Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei – Националсоцијалистичка немачка радничка партија

ОК – Окружни комитет

Орпо – Ordnungspolizei – Полиција поретка

ПК – Покрајински комитет

РСХА – Reichssicherheitshauptamt – Главни уред безбедности Рајха

СДС – Српска државна стража

Сипо – Sicherheitspolizei-Полиција безбедности којој је припадао Гестапо

СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије

СП – Специјална полиција

СС – Schutzstaffel-Заштитни одред (Националсоцијалистичке партије)

УГБ – Управа града Београда

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

ИЗВОРИ:

- НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. Историјски архив Београда, Мемоарска грађа
2. Историјски архив Београда, Сумарни архив Специјалне полиције
3. Историјски архив Београда, Записник са саслушања Божидара Бећаревића
4. Историјски архив Београда, Записник са саслушања Драгомира Јовановића
5. Историјски архив Србије, Фонд Безбедносно информативне агенције 20, Специјална полиција, Браничевски округ, Пожаревац

- ПЕРИОДИКА:

1. Дневни лист „Ново време“

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Београд у рату и револуцији, I-II, Београд 1984.*
2. *Народни хероји Југославије, I-II, Београд 1982.*
3. *НОП Београда у сећањима учесника, Београд 1974.*
4. М. Анаф, *Тајна мансарде на Неимару, Београд 1985.*

5. Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941 године*, Београд 1998.
6. Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941- 1944*, Београд 2014.
7. В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковичу, прилози за биографију*, Београд 2011.
8. М. Кресо, *Њемачка окупациона управа у Београду 1941 – 1944.*, Београд 1979.
9. Е. Мирковић, *Благоје Нешкович (1907- 1984). Политичка биографија*, Београд 2016.
10. Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, Београд 1992.
11. Р. Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941 – 1942*, Београд 2013.
12. С. Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, Београд 2009.